

ΚΛΙΜΑΤΙΚΕΣ ΜΕΤΑΒΟΛΕΣ ΚΑΙ ΔΙΚΑΣΤΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ: Η ΥΠΟΘΕΣΗ MASSACHUSETTS, V. ΕΡΑ ΤΟΥ ΑΝΩΤΑΤΟΥ ΟΜΟΣΠΟΝΔΙΑΚΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ (ΑΟΔ) ΤΩΝ ΗΠΑ ΚΑΙ Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ (Νοέμβριος 2009)

Συγγραφέας: ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ ΔΙΚΑΙΟΣ

I. Η υπόθεση Massachusetts, v. EPA, 127 S.Ct. 1438 (2007)

1. Εισαγωγικά

Μια από τις πλέον δυσμενείς επιπτώσεις της κατάχρησης των φυσικών πόρων του πλανήτη από τον άνθρωπο -απόρροια μεταξύ άλλων και της αλόγιστης συμπεριφοράς του ανθρώπου απέναντι στο περιβάλλον, αλλά και σύμπτωμα της σύγχρονης ηθικοπνευματικής κρίσης που διέπει το άτομο και την κοινωνία-[\[1\]](#) είναι και το φαινόμενο των κλιματικών αλλαγών. Συνέπειες αυτού του φαινομένου, όπως η αύξηση της θερμοκρασίας του πλανήτη,[\[2\]](#) η άνοδος της στάθμης της θάλασσας για περισσότερο από 3cm κατά μέσο όρο τον χρόνο από το έτος 1993 και μετά,[\[3\]](#) το λιώσιμο των πάγων,[\[4\]](#) οι συχνές πλημμύρες, η ερημοποίηση, η εξαφάνιση ή συρρίκνωση βιοτόπων, η διατάραξη της βιοποικιλότητας, η ελάττωση των πόσιμων υδάτινων πόρων, έχουν γίνει τα τελευταία χρόνια ιδιαίτερα αισθητές σε πολλές περιοχές του πλανήτη. Τα φαινόμενα αυτά αναμένεται μάλιστα μεσοπρόθεσμα να οξυνθούν ακόμα περισσότερο.[\[5\]](#)

Σημαντικός παράγοντας που ευνοεί τις κλιματικές μεταβολές και τις επιπτώσεις τους αποτελεί η εκπομπή των εμπομαζόμενων αερίων του θερμοκηπίου, οι οποίες σημειωτέον παράγονται σε σημαντικό βαθμό (περίπου κατά 1/3) από τον τομέα των μεταφορών. Ειδικότερα εκτιμάται ότι μόνο οι εν λόγω εκπομπές από τις

μεταφορές στις ΗΠΑ συνιστούν περίπου το 7% των πάγκοσμιων εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου.[\[6\]](#) Κατόπιν αυτού δεν αποτελεί έκπληξη ότι οι ΗΠΑ κατατάσσονται στην πρώτη θέση σε παγκόσμιο επίπεδο ως προς τη συνολική εκπομπή αερίων του θερμοκηπίου, καθώς παράγουν περίπου το 22% των σχετικών παγκόσμιων εκπομπών.[\[7\]](#) Παράλληλα, καταλαμβάνουν την πρώτη θέση διεθνώς ως προς τις κατακεφαλήν εκπομπές CO₂.[\[8\]](#)

Παρολ' αυτά όμως οι ΗΠΑ. αποφεύγουν συστηματικά έως τώρα να λάβουν σε ομοσπονδιακό επίπεδο νομοθετικά μέτρα ή να κυρώσουν διεθνείς συνθήκες, όπως π.χ. το Πρωτόκολλο του Κιότο, που ορίζουν την εφαρμογή μέτρων με στόχο την μείωση των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου και τον περιορισμό του φαινομένου των κλιματικών αλλαγών. Ο βασικός λόγος που οι ΗΠΑ αρνούνται να υπογράψουν το Πρωτόκολλο του Κιότο είναι ότι, κατά την άποψή τους, τα οικονομικά οφέλη που αποκομίζουν από τη μη συμμετοχή τους στο εν λόγω Πρωτόκολλο υπερβαίνουν τις σε βάρος τους δυσμενείς επιπτώσεις.[\[9\]](#)

Στον αντίποδα όμως τα πορίσματα σύγχρονων επιστημονικών ερευνών καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι ο πλανήτης θα βιώσει τις αρνητικές συνέπειες των κλιματικών μεταβολών σε συντομότερο διάστημα και με μεγαλύτερη ένταση απ' ό,τι είχε υπολογιστεί αρχικά.[\[10\]](#) Στο πλαίσιο αυτό, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή προτείνει μια συνολική ευρωπαϊκή στρατηγική, ώστε η ΕΕ και κατ' επέκταση ο πλανήτης να προετοιμαστεί καλύτερα για την αντιμετώπιση των κλιματικών αλλαγών. Σύμφωνα με σχετική μελέτη που εκπονήθηκε από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή και η οποία υιοθετεί πρόσφατη έκθεση του Ευρωπαϊκού Οργανισμού Περιβάλλοντος (ΕΕΑ), τα επόμενα 50 χρόνια η κλιματική αλλαγή θα επηρεάσει άμεσα σχεδόν κάθε τομέα της οικονομικής και κοινωνικής ζωής σε ολόκληρη την Ευρώπη. Οι επιπτώσεις θα διαφέρουν από περιοχή σε περιοχή με τις παράκτιες και τις ορεινές περιοχές να είναι ιδιαιτέρως ευάλωτες. Επιπλέον, καταστροφές που σχετίζονται με το κλίμα θα εμφανίζονται συχνότερα και θα είναι εντονότερες. Για παράδειγμα, εκτιμάται ότι έντονα καιρικά φαινόμενα, όπως περίοδοι ξηρασίας, καταιγίδες και πλημμύρες θα ενταθούν, ενώ η στάθμη της θάλασσας αναμένεται να ανέβει, υποχρεώνοντας πολλούς ανθρώπους σε μετανάστευση. Υπό αυτές τις συνθήκες, είναι εύλογο ότι θα επηρεαστεί δυσμενώς και η οικονομική δραστηριότητα (ιδίως η γεωργία, ο τουρισμός, ο ασφαλιστικός τομέας κλπ.).[\[11\]](#)

2. Πραγματικά περιστατικά

Το 1999 με πρωτοβουλία του «Διεθνούς Κέντρου Τεχνολογικής Εκτίμησης» (International Center for Technology Assessment-ICTA)[12] πάνω από 20 περιβαλλοντικές οργανώσεις που δραστηριοποιούνταν στις ΗΠΑ υπέβαλαν αναφορά στην «Υπηρεσία Προστασίας του Περιβάλλοντος των ΗΠΑ» (Environmental Protection Agency/EPA)[13] με αίτημα τη θέσπιση συγκεκριμένων ορίων στις εκπομπές αερίων του θερμοκηπίου και ειδικότερα του διοξειδίου του άνθρακα (CO₂), του μεθανίου (CH₄), των υδροφθορανθράκων (HFC) και των οξειδίων του αζώτου (NO_x) που θα παρήγαγαν τα νεοεισερχόμενα στην κυκλοφορία μηχανοκίνητα οχήματα.[14] Νομική βάση αυτής της αναφοράς αποτέλεσε ο ομοσπονδιακός νόμος για την προστασία της ποιότητας του αέρα από εκπομπές (Clean Air Act/CAA),[15] ο οποίος βάσει της § 202a (1)[16] μεταβιβάζει στην EPA την αρμοδιότητα: «...να θεσπίζει όρια στις τιμές εκπομπών που παράγονται από καινούρια μηχανοκίνητα οχήματα κάθε είδους ή τάξης που ρυπαίνουν τον αέρα ή από καινούρια κινητήρες οχημάτων, εφόσον βάσιμα θεωρείται, κατά την κρίση της, ότι αυτές προκαλούν ή συμβάλλουν στη ρύπανση του αέρα, έτσι ώστε βάσιμα να θεωρείται ότι μπορεί να προκληθεί βλάβη στη δημόσια υγεία ή ευημερία...».

Στη συγκεκριμένη αναφορά, η οποία αποτελούσε αίτηση για τη διενέργεια νομίμως οφειλόμενης ενέργειας (δηλ. την έκδοση διοικητικής πράξης για τη θέσπιση οριακών τιμών εκπομπών σε καινούρια μηχανοκίνητα οχήματα που θα εισέρχονταν στην κυκλοφορία) η EPA είχε την υποχρέωση να απαντήσει εγγράφως. Η εν λόγω αίτηση οδήγησε, όπως ήταν αναμενόμενο σε μια έντονη αντιπαράθεση ανάμεσα στους αιτούντες και την αρμόδια ομοσπονδιακή υπηρεσία. Η EPA απέφυγε αρχικά να λάβει θέση πάνω στο συγκεκριμένο ζήτημα. Μετά όμως την άσκηση προσφυγής επί παραλείψει οφειλόμενης νόμιμης ενέργειας σε βάρος της EPA η ανωτέρω υπηρεσία έσπευσε τον Ιουλίο του 2003 να απαντήσει αρνητικά απέναντι στο αίτημα της υποβαλλόμενης αναφοράς, μη αποδεχόμενη τελικά τη θέσπιση οριακών τιμών για τις εκπομπές των νεοεισερχόμενων στην κυκλοφορία μηχανοκίνητων οχημάτων. Η EPA θεμελίωσε την άρνησή της στους εξής λόγους:

1) Ότι δεν υπάρχει νομική βάση, η οποία να υποχρεώνει την EPA σε έλεγχο των επίδικων εκπομπών αερίων, γιατί οι εν λόγω εκπομπές δεν αποτελούν ζημιογόνο ρύπο, που υπάγεται στο πεδίο εφαρμογής της § 202a CAA. Με άλλα λόγια, δηλαδή, η EPA ισχυρίστηκε ότι δεν τεκμηριώνεται επαρκώς το ότι οι επίδικες εκπομπές αερίων του θερμοκηπίου αποτελούν ρύπους που προκαλούν ή συμβάλλουν στην μόλυνση του αέρα σε τέτοιο βαθμό, ώστε να θέτουν σε κίνδυνο τη δημόσια υγεία ή ευημερία.

2) Ότι η εν λόγω υπηρεσία των ΗΠΑ δεν διαθέτει κυβερνητική εξουσιοδότηση σε σχέση με τη λήψη μέτρων για την αντιμετώπιση των κλιματικών αλλαγών, καθώς τέτοια εξουσιοδότηση διαθέτει μόνο το Κογκρέσο των ΗΠΑ, το οποίο έχει αρμοδιότητα να αποφασίσει για τη λήψη ειδικών μέτρων προς αυτή την κατεύθυνση.

3) Ότι ακόμα και αν η EPA διέθετε εξουσιοδότηση από το νόμο να λάβει τα κατάλληλα μέτρα για τη ρύθμιση των οριακών τιμών εκπομπών, αυτό το στοιχείο από μόνο του δε νομιμοποιεί την προσφυγή της, γιατί δεν αποδεικνύεται με σαφήνεια αιτιώδης συνάφεια ανάμεσα στις εκπομπές των επίδικων αερίων του θερμοκηπίου και στις βλάβες που αυτές θα προκαλούσαν στον άνθρωπο και το περιβάλλον μέσω του φαινομένου των κλιματικών αλλαγών.

Με αφορμή την αρνητική απάντηση της EPA σε σχέση με την υποβαλλόμενη αναφορά, το φθινόπωρο του 2003 προσέφυγαν στο καθ' ύλην αρμόδιο ομοσπονδιακό Εφετείο της περιφέρειας Κολούμπια (US Court of Appeals in District of Columbia, κατά την § 307b CAA) 12 ομοσπονδιακές Πολιτείες, με προεξάρχουσα την Πολιτεία της Μασαχουσέτης ([California](#), [Connecticut](#), [Illinois](#), [Maine](#) κ.ά.), αλλά και οι δημοτικές αρχές διάφορων δήμων των ΗΠΑ (όπως της Ν. Υόρκης, της Βαλτιμόρης κ.ά.) μαζί με 13 περιβαλλοντικές οργανώσεις (όπως: η Greenpeace, [Environmental Advocates](#), [Environmental Defense](#), [Friends of the Earth](#) κ.ά.). Ως ομόδικοι στο πλευρό της EPA έλαβαν μέρος στη δίκη διάφορες οργανώσεις, εκπρόσωποι των αυτοκινητοβιομηχανιών, αλλά και εμπορικών συλλόγων (όπως η [Alliance of Automobile Manufacturers](#), [National Automobile Dealers Association](#), [Engine Manufacturers Association](#) κ.ά.), αλλά και δέκα ομόσπονδες Πολιτείες των ΗΠΑ, (όπως η Πολιτεία του Μίτσιγκαν, του Τέξας, της Αλάσκα, του Οχάιο κ.ά.).

Τον Ιούλιο του 2005 το δευτεροβάθμιο δικαστήριο απέρριψε την προσφυγή με ψήφους 2:1. Η πλειοψηφία του δικαστηρίου έκρινε ότι η EPA δεν διαθέτει

εξουσιοδότηση για τη λήψη των αιτούμενων μέτρων.[\[17\]](#) Κατά της ανωτέρω απόφασης οι αιτούντες κατέθεσαν την 2.3.2006 προσφυγή στο Ανώτατο Ομοσπονδιακό Δικαστήριο των ΗΠΑ (Supreme Court - στο εξής ΑΟΔ). Η σχετική απόφαση εκδόθηκε στις 2.4.2007.[\[18\]](#) Εν συνόψει το ΑΟΔ έκρινε ότι η ΕΡΑ, κατά παράβαση των νόμιμων υποχρεώσεων της, παρέλειψε να ρυθμίσει τις εκπομπές των επικίνδυνων για την υγεία αερίων που θα παράγονταν από τα νεοεισερχόμενα στην κυκλοφορία μηχανοκίνητα οχήματα. Επομένως, η ΕΡΑ θα πρέπει να προβεί στις κατάλληλες εκείνες ενέργειες, ώστε να ικανοποιήσει το σχετικό αίτημα των διαδίκων που προσέφυγαν εναντίον της. Μέχρι τη στιγμή πάντως που γράφεται αυτό το άρθρο η ΕΡΑ δεν έχει θεσπίσει οριακές τιμές στις επίδικες εκπομπές αερίων των νεοεισερχόμενων στην κυκλοφορία οχημάτων.[\[19\]](#)

3. Η απόφαση του ΑΟΔ

3.1. Προϋποθέσεις νομιμοποίησης της προσφυγής του αιτούντος

Το άρθρο III του Συντάγματος των ΗΠΑ αναθέτει στα κρατικά δικαστήρια την αρμοδιότητα να λαμβάνουν αποφάσεις επί δικαστικών διαφορών. Αμιγώς πολιτικά ζητήματα δεν μπορούν πάντως να αποτελέσουν αντικείμενο δικαστικής διαφοράς.[\[20\]](#) Το ΑΟΔ ασχολήθηκε κατ' αρχήν με το ζήτημα, αν οι αιτούντες νομιμοποιούνται να διεκδικήσουν δια της δικαστικής οδού τη λήψη των εν λόγω μέτρων από την ΕΡΑ. Κατά το δίκαιο των ΗΠΑ, οι εκάστοτε αιτούντες νομιμοποιούνται σε αντίστοιχες περιπτώσεις να προσφύγουν στα αρμόδια δικαστήρια, εφόσον πληρούνται οι εξής προϋποθέσεις:

- 1) Ο αιτών θα πρέπει να έχει υποστεί ή να αναμένεται με βεβαιότητα ότι θα υποστεί πραγματικές και συγκεκριμένες βλάβες (traceable injury in fact).
- 2) Να υφίσταται αιτιώδης συνάφεια μεταξύ των ζημιών και της επίδικης ζημιογόνου συμπεριφοράς (causation).

3) Πρέπει να θεμελιώνεται ότι οι υφιστάμενες ή ενδεχόμενες βλάβες του αιτούντος μπορούν να αντιμετωπιστούν ή τουλάχιστον να περιοριστούν με την ανάληψη ορισμένης νόμιμης ενέργειας από τις αρμόδιες αρχές (redressability).[\[21\]](#)

Κατά το δίκαιο των ΗΠΑ, αρκεί η νομιμοποίηση ενός από τους αιτούντες, για να κριθεί ως παραδεκτή η εκάστοτε προσφυγή.[\[22\]](#) Το ΑΟΔ έκρινε κατ' αρχήν ως παραδεκτή την προσφυγή της Πολιτείας της Μασαχουσέτης και δεν προέβη στην εξέταση του παραδεκτού της νομιμοποίησης των υπόλοιπων αιτούντων. Κατά το ΑΟΔ, πληρούνται στη συγκεκριμένη περίπτωση οι προϋποθέσεις νομιμοποίησης της προσφυγής της Πολιτείας της Μασαχουσέτης. Πιο συγκεκριμένα:

- Ως προς την 1η προϋπόθεση: Παρά το γεγονός, ότι οι εν λόγω βλάβες θίγουν έναν μεγάλο αριθμό νομικών ή φυσικών προσώπων, που εκ των πραγμάτων δεν είναι δυνατό να προσδιοριστούν με απόλυτη ακρίβεια, το ΑΟΔ βασιζόμενο και σε προηγούμενη νομολογία του, κρίνει ότι προκειμένου να θεμελιωθεί η ύπαρξη συγκεκριμένης βλάβης του αιτούντος, αρκεί ο αιτών να αποδείξει ότι η επίδικη πράξη ή παράλειψη θίγει ή ενδέχεται να θίξει νόμιμα συμφέροντα του, κατά τρόπο συγκεκριμένο και προσωπικό.[\[23\]](#) Επομένως, δεν έχει τόσο σημασία το πλήθος των ατόμων που θίγονται από μια ενέργεια ή παράλειψη της αρμόδιας διοίκησης, αλλά προκειμένου να θεμελιωθεί η προσφυγή του αιτούντος, βαρύτητα πρέπει να δίδεται στην ύπαρξη συγκεκριμένης, πραγματικής και προσωπικής βλάβης του αιτούντος.[\[24\]](#)

Στη συγκεκριμένη περίπτωση κρίνεται ότι οιονεί κυριαρχικά δικαιώματα («quasi sovereign interests») της Πολιτείας της Μασαχουσέτης θίγονται με τρόπο συγκεκριμένο και προσωπικό. Τούτο συμβαίνει, υπό το πρίσμα ότι η Πολιτεία της Μασαχουσέτης απέδειξε ότι ήδη παρατηρούνται στο έδαφος της σημαντικές συνέπειες που σχετίζονται με το φαινόμενο των κλιματικών μεταβολών, όπως πρόωρο λιώσιμο πάγων, αύξηση της θερμοκρασίας της ατμόσφαιρας και της θερμοκρασίας των λιμναίων και θαλασσίων υδάτων με ό,τι αυτό μπορεί να συνεπάγεται για τη διατήρηση της βιοποικιλότητας της περιοχής, αλλά και αύξηση της στάθμης της θάλασσας, που απειλεί να επικαλύψει παράκτιες εκτάσεις της Πολιτείας. Το ΑΟΔ έκρινε ότι η αιτούσα Πολιτεία της Μασαχουσέτης τεκμηρίωσε ότι τα φαινόμενα αυτά αναμένεται με βεβαιότητα να συντελέσουν σε ουσιώδη ανατροπή της οικολογικής ισορροπίας της περιοχής, γεγονός που συνεπάγεται σοβαρές επιπτώσεις στην εγχώρια

οικονομία και διοίκηση της Πολιτείας και κατ' επέκταση στους πολίτες που κατοικούν σε αυτή.^[25] Παράλληλα και σε συνάρτηση με τα παραπάνω, εκτιμάται ότι τα πιθανά έξοδα για την πρόληψη ή αντιμετώπιση των επερχόμενων βλαβών, που ενδεχομένως θα επιβαρύνουν την Πολιτεία και τους κατοίκους της, ανέρχονται στο ύψος αρκετών εκατομμυρίων δολαρίων.

- Ως προς τη 2η προϋπόθεση: Το ΑΟΔ έκρινε τελικά ότι υφίσταται αιτιώδης συνάφεια ως προς τη μη λήψη μέτρων για των περιορισμό των εκπομπών διοξειδίου του άνθρακα και των άλλων εκπομπών ρύπων (μεθανίου, υδροφθορανθράκων, οξειδίων του αζώτου) των νεοεισερχόμενων στην κυκλοφορία μηχανοκίνητων οχημάτων και τη μερική συμβολή τους στην επιτάχυνση του φαινομένου των κλιματικών μεταβολών με ό,τι αυτό συνεπάγεται για την περιοχή της Μασαχουσέτης.

Το ότι οι εκπομπές αερίων του θερμοκηπίου συμβάλλουν στην παγκόσμια μεταβολή του κλίματος δεν το αμφισβητεί εν γένει ούτε η ΕΡΑ. Το κρίσιμο ερώτημα όμως, που στην προκειμένη περίπτωση τίθεται, αποτελεί, το αν ο βαθμός κατά τον οποίο οι ανωτέρω εκπομπές

ρύπων συμβάλλουν στη μεταβολή του κλίματος της αιτούσας Πολιτείας, μπορεί να θεμελιώσει επαρκώς αιτιώδη σύνδεσμο ανάμεσα στην συμπεριφορά της αρμόδιας αρχής και το ζημιογόνο αποτέλεσμα. Η απάντηση σε αυτό το ερώτημα συναντά εκ των πραγμάτων δυσχέρειες, δεδομένου ότι οι κλιματικές αλλαγές και οι επιβλαβείς τους επιπτώσεις, κατά την κρατούσα επιστημονική άποψη δεν προκαλούνται μόνο από αέρια του θερμοκηπίου που παράγονται από τα νεοεισερχόμενα στην κυκλοφορία μηχανοκίνητα οχήματα, αλλά και από πλήθος άλλων ανθρωπογενών δραστηριοτήτων, καθώς και από μη ανθρωπογενείς παράγοντες.^[26]

Στο σημείο αυτό, το ΑΟΔ υποστήριξε ότι επαρκεί για τη θεμελίωση του αιτιώδους συνδέσμου μεταξύ της επίδικης συμπεριφοράς και του ζημιογόνου αποτελέσματος, η επίδικη συμπεριφορά να συμβάλει αιτιωδώς, έστω και κατά μικρό ποσοστό, στην επέλευση του επιβλαβούς για τον εκάστοτε αιτούντα αποτελέσματος. Το ΑΟΔ δέχτηκε εν προκειμένω ότι οι εκπομπές αερίων του θερμοκηπίου που παράγονται από νεοεισερχόμενα στην κυκλοφορία μηχανοκίνητα οχήματα είναι δυνατόν να προκαλέσουν βλάβες σε νόμιμα συμφέροντα της Πολιτείας της Μασαχουσέτης, δεδομένου ότι συμβάλλουν σε κάποιο ποσοστό, έστω και

περιορισμένο, στις επιπτώσεις που προκαλούνται από το φαινόμενο των κλιματικών μεταβολών, ασχέτως αν το ποσοστό αυτό δεν μπορεί να εκτιμηθεί με ακρίβεια.

Κρίνεται συνεπώς αρκετό η συμπεριφορά του καθ'ου (πράξη ή παράλειψη) να έχει αιτιώδη σύνδεση με τη συνολική βλάβη που προκαλείται από το φαινόμενο των κλιματικών αλλαγών, ακόμα και αν δεν είναι απόλυτα δυνατός ο ακριβής προσδιορισμός μιας συγκεκριμένης σχέσης μεταξύ των διαφόρων παραγόντων που σωρευτικά συμβάλλουν στο αποτέλεσμα της επίδικης βλάβης και της επιζήμιας δράσης του καθ'ου. Με βάση τα ανωτέρω το ΑΟΔ δέχτηκε τελικά ότι οι εκπομπές του θερμοκηπίου μηχανοκίνητων οχημάτων συντελούν, τουλάχιστον σε κάποιο ποσοστό στη συγκέντρωση αερίων του θερμοκηπίου και κατ' επέκταση συμβάλλουν και αυτές -μεταξύ άλλων στις επιπτώσεις του φαινομένου των κλιματικών μεταβολών.[\[27\]](#)

- Ως προς την 3η προϋπόθεση: Η δυνατότητα λήψης μέτρων (δηλ. με τη θέσπιση οριακών τιμών στις εκπομπές αερίων ρύπων του θερμοκηπίου νεοεισερχόμενων στην κυκλοφορία οχημάτων) που παρέχει στην ΕΡΑ η § 202α CAA κρίνεται στην προκειμένη περίπτωση από το ΑΟΔ ως ικανή, ώστε να συντελέσει σε περιορισμό - έστω και σε κάποιο μικρό ποσοστό, που δεν μπορεί να εκτιμηθεί με ακρίβεια - της κλιματικής μεταβολής.

Το υπόβαθρο θεμελίωσης της αιτιώδους συνάφειας ανάμεσα στην επίδικη συμπεριφορά και το ζημιογόνο αποτέλεσμα που προεκτέθηκε, ισχύει ανάλογα και για τη θεμελίωση του αναγκαίου λήψης του αιτούμενου μέτρου από την Πολιτεία της Μασαχουσέτης σε σχέση με την αντιμετώπιση του επιβλαβούς αιτιώδους αποτελέσματος. Ιδιαίτερα μάλιστα τονίζεται στην προκειμένη περίπτωση ότι δεν είναι απαραίτητο, η λήψη του αιτούμενου μέτρου να συντελεί ολοκληρωτικά στην αντιμετώπιση της υφιστάμενης ή της με ενδεχόμενη βεβαιότητα επικείμενης βλάβης. Στο πλαίσιο αυτό, κρίνεται επομένως επαρκές για τη θεμελίωση της ανάγκης λήψης του αιτούμενου μέτρου, η εφαρμογή του - σύμφωνα και με την αρχή της αναλογικότητας - να οδηγεί έστω και σε μερικό περιορισμό της βλάβης που υφίσταται ο αιτών. Αρκεί δηλ. η εφαρμογή του αιτούμενου μέτρου, που υπάγεται στην αρμοδιότητα της υπεύθυνης αρχής, να συντελεί ακόμα και στοιχειωδώς στον περιορισμό της επίδικης βλάβης.[\[28\]](#)

3.2. Σύνοψη του διατακτικού της απόφασης

Κρίνεται τελικά ότι με βάση την § 7607 (b) (1) CAA η Πολιτεία της Μασαχουσέτης θεμελιώνει νόμιμο δικαίωμα για άσκηση προσφυγής («*procedural right*»), απαιτώντας από την εκάστοτε αρμόδια αρχή (στη συγκεκριμένη περίπτωση την EPA) που ενεργεί παράνομα (εδώ λόγω της παράλειψης θέσπισης οριακών τιμών στις εκπομπές ρύπων αερίων του θερμοκηπίου από νεοεισερχόμενα στην κυκλοφορία αυτοκίνητα οχήματα) να προβεί στη θέσπιση ορίων ως προς την ποιότητα του αέρα, αλλά και εν γένει των περιβαλλοντικών εκπομπών («*air quality standard, any emission standard*»). Επομένως, υποχρεούται η αρμόδια αρχή να προβεί στη λήψη των απαραίτητων μέτρων, προκειμένου να προστατευτεί το περιβάλλον από τις εκπομπές αερίων ρύπων του θερμοκηπίου της επίδικης περίπτωσης.

Σημειώνεται μάλιστα, ότι κατά την κρατούσα νομολογία των ΗΠΑ, ο αιτών στον οποίο παραχωρείται από το Κογκρέσο το δικαίωμα να προστατεύσει συγκεκριμένα συμφέροντα του,[\[29\]](#) νομιμοποιείται να προσφύγει ενώπιον του αρμόδιου δικαστηρίου, χωρίς να απαιτείται η αυστηρή τήρηση των προϋποθέσεων που θεμελιώνουν το άμεσο και προσωπικό στοιχείο της βλάβης, όπως επιβάλλεται στην περίπτωση των φυσικών προσώπων.[\[30\]](#) Ομοίως, δεν απαιτείται η εφαρμογή των αιτούμενων μετρων να συντελούν στην πλήρη εξάλειψη της βλάβης. Αρκεί δηλ. η εφαρμογή αυτών των μέτρων να συμβάλλει απλώς στον περιορισμό αυτής.[\[31\]](#)

Στη βάση αυτή, το ΑΟΔ παραδέχεται, ότι ναι μεν η ρύθμιση των ορίων εκπομπών ρύπων των νέων μηχανοκίνητων οχημάτων δεν είναι ικανή από μόνη της ούτε να αντιμετωπίσει πλήρως, ούτε να αναστείλει ουσιαστικά τις επιπτώσεις των κλιματικών μεταβολών. Η διαπίστωση αυτή όμως δεν απαλλάσσει την EPA από τη μη υλοποίηση της δυνατότητας, που ο νόμος της επιφυλάσσει, στο να προβαίνει δηλαδή σε νόμιμες ενέργειες για την αντιμετώπιση τεκμηριωμένων και βάσιμων περιβαλλοντικών ζητημάτων, όπως το επίδικο. Το αιτούμενο μέτρο εκτιμάται τελικά ότι θα συντελέσει σε κάποιο βαθμό στη μείωση των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου και κατ' επέκταση θα συμβάλλει εν μέρει στον περιορισμό των επιβλαβών επιπτώσεων του φαινομένου των κλιματικών μεταβολών.[\[32\]](#)

Συμπερασματικά, το ΑΟΔ υπερβαίνει το αποδεικτικό εμπόδιο θεμελίωσης αιτιώδους συνάφειας ανάμεσα στην παράλειψη θεσμοθέτησης ορίων εκπομπών από την αρμόδια αρχή και του αποτελέσματος που αυτό επιφέρει, αμβλύνοντας τις προϋποθέσεις θεμελίωσης αυτής. Συγχρόνως, παρατηρείται χαλάρωση της τήρησης των προϋποθέσεων που θεμελιώνουν έννομο συμφέρον νομικού προσώπου που προσφεύγει δικαστικά για την προστασία του περιβάλλοντος, γεγονός που στις ΗΠΑ -αλλά και στην Ελλάδα- δεν ισχύει στην ίδια έκταση σε περιπτώσεις που δεν αφορούν σε περιβαλλοντικές υποθέσεις.

4. Επεξηγηματικές παρατηρήσεις σε ειδικότερα ζητήματα

4.1. Η προσβολή οιονεί κυριαρχικών συμφερόντων

Το ΑΟΔ σημειώνει ότι από τις κλιματικές μεταβολές απειλούνται σημαντικά οιονεί κυριαρχικά συμφέροντα («quasi sovereign interests») της Πολιτείας της Μασαχουσέτης, καθώς η Πολιτεία της Μασαχουσέτης διατηρεί στην ιδιοκτησία της σημαντικό τμήμα εκτάσεων (ιδίως παράκτιων), που πλήττονται ή αναμένεται μελλοντικά με βεβαιότητα να πληγούν από τις επικείμενες κλιματικές μεταβολές. Αν και το ΑΟΔ δεν έχει προσδιορίσει νομολογιακά με ακρίβεια την έννοια των οιονεί κυριαρχικών συμφερόντων, ωστόσο έχει διατυπώσει ότι σε γενικές γραμμές αυτά αφορούν σε συμφέροντα που συνδέονται με τη μέριμνα για την ευημερία του πληθυσμού της εκάστοτε Πολιτείας, όταν αυτός θίγεται ή απειλείται να θιγεί από ενέργειες ή παραλείψεις τρίτων.[\[33\]](#)

Τέτοιου είδους συμφέροντα αποτελούν π.χ. η μέριμνα για την καλή υγεία των κατοίκων της Πολιτείας με λήψη μέτρων προληπτικών ή κατασταλτικών για την προστασία της υγείας του πληθυσμού από υφιστάμενες ή με βεβαιότητα επικείμενες δημόσιες επιβλαβείς για την υγεία οχλήσεις (public nuisances), π.χ. εξαιτίας διασυνοριακής περιβαλλοντικής ρύπανσης,[\[34\]](#) αλλά μπορεί να εκτείνονται ακόμα και

στη μέριμνα της Πολιτείας για μη αποκλεισμό των κατοίκων της από προνόμια που απορρέουν από τη συμμετοχή αυτών στο ομοσπονδιακό σύστημα διοίκησης.[\[35\]](#)

Σε τέτοιες περιπτώσεις γίνεται κατά κανόνα δεκτό ότι η εκάστοτε Πολιτεία θεμελιώνει έννομο συμφέρον να προσφύγει δικαστικά για να προστατεύσει τους κατοίκους της από ενέργειες ή παραλείψεις τρίτων προσώπων που θίγουν εκτός από κυριαρχικά συμφέροντα της αιτούσας Πολιτείας και δικαιώματα πολιτών που κατοικούν σε αυτή (τα τελευταία με έμμεσο τρόπο), έτσι ώστε διαφορετικά οι πολίτες αυτοί δε θα είχαν άλλη δικαστική δυνατότητα να υπερασπιστούν τα συμφέροντά τους.[\[36\]](#)

Σημειώνεται επεξηγηματικά, ότι στο ομοσπονδιακό σύστημα των ΗΠΑ, οι ομοσπονδιακές Πολιτείες δεν διαθέτουν πλήρη εξουσία εντός των ορίων τους, εφόσον με την προσχώρηση τους στην Κοινοπολιτεία παραχωρούν στην κεντρική διοίκηση ορισμένα κυριαρχικά τους δικαιώματα που διέθεταν πριν την πράξη προσχώρησης τους.[\[37\]](#) Παρά ταύτα όμως διατηρούν οιονεί κυριαρχικά δικαιώματα στην περιοχή των ορίων τους, τα οποία δικαιούνται να προστατεύουν δικαστικά, εφόσον θίγονται από πράξεις ή παραλείψεις της κεντρικής διοίκησης. Ομοίως δικαιούνται να προστατεύουν δικαστικά και τους κατοίκους τους, εφόσον παράλληλα με αυτές θίγονται έμμεσα από ενέργειες ή παραλείψεις της διοίκησης. Δεν διατηρούν όμως πλήρη κυριαρχική εξουσία σε όλα τα ζητήματα που αφορούν την περιφέρεια τους.[\[38\]](#)

Στο πλαίσιο αυτό, η νομολογία των ΗΠΑ έχει δεχτεί ήδη από τις αρχές του 20ου αιώνα, ότι η μια «ομοσπονδιακή Πολιτεία θεμελιώνει εν γένει έννομο συμφέρον, ανεξάρτητα από την άμεση προσβολή συμφερόντων ιδιοκτησίας ή άλλων προσωπικών συμφερόντων των κατοίκων της, σε ζητήματα που εν γένει αφορούν τη νόμιμη διαχείριση και προστασία του εδάφους ή του αέρα της επικράτειας της. Έχει δηλ. τον τελευταίο λόγο να αποφανθεί π.χ. για την αποψίλωση των δασών, που υπάγονται στην περιφέρειά της ή για την ποιότητα του αέρα που αναπνέουν οι κάτοικοι αυτής» και σε περίπτωση παράνομης προσβολής αυτών να προσφύγει στα αρμόδια δικαστήρια.[\[39\]](#)

Κατά την κρατούσα μάλιστα νομολογία των δικαστηρίων των ΗΠΑ, γίνεται εν γένει δεκτό ότι μια Πολιτεία νομιμοποιείται να προσφύγει δικαστικά κατά ομοσπονδιακού νόμου α) είτε όταν εξαιτίας της εφαρμογής ή μη αυτού οι αρχές της

Πολιτείας έχουν υποστεί άμεσα ή πρόκειται με βεβαιότητα να υποστούν ορισμένη ζημία σε νόμιμα δικαιώματα ή συμφέροντά τους. Στην περίπτωση αυτή το έννομο συμφέρον της Πολιτείας εξομοιώνεται με το έννομο συμφέρον ενός φυσικού προσώπου, β) είτε όταν εξαιτίας της εφαρμογής ή μη ορισμένου ομοσπονδιακού νόμου ταυτόχρονα με την προσβολή οιονεί κυριαρχικών συμφέροντων της Πολιτείας, θίγονται έμμεσα και δικαιώματα ή συμφέροντα κατοίκων της Πολιτείας, τα οποία οι πολίτες δεν θα μπορούσαν να υπερασπίσουν δικαστικά από μόνοι τους. Η τελευταία περίπτωση συνιστά το ένδικο μέσο της λεγόμενης «*parens patriae*» προσφυγής,[\[40\]](#) η οποία εξετάζεται παρακάτω.

4.2. Η προσφυγή «*parens patriae*»

Η «*parens patriae*» προσφυγή έχει τις ρίζες της στο αγγλικό κοινό δίκαιο (*common law*) το οποίο επέτρεπε στον εκάστοτε άρχοντα ή βασιλιά να αναλαμβάνει την υπεράσπιση δικαιωμάτων υπηκόων του, που δεν ήταν δικαιοπρακτικά ικανοί (π.χ. ανήλικοι ή πρόσωπα με «νοητική στέρηση») ή ακόμα και πρόσωπων που είχαν υποστεί ζημίες από πράξεις ή παραλείψεις νομικών ή φυσικών προσώπων, οι οποίες όμως δεν αναγνωρίζονταν από το ισχύον κοινό δίκαιο. Με το πέρασμα του χρόνου αυτού του είδους η προσφυγή επεκτάθηκε και σε περιπτώσεις προστασίας εν γένει της υγείας και της ευημερίας των πολιτών.[\[41\]](#)

Παρόλο που το ένδικο αυτό μέσο εισήχθη τελικά και στις ΗΠΑ με εν μέρει διαφορετική μορφή, διατηρήθηκε ωστόσο η παραδοσιακή ονομασία «*parens patriae*». Έτσι, δόθηκε στις Πολιτείες της Ομοσπονδίας το δικαίωμα να προσφεύγουν δικαστικά προς υποστήριξη των δικαιωμάτων των πολιτών που κατοικούν σε αυτές, εφόσον σε αυτούς είναι νομικά αδύνατο να υπερασπίσουν δικαστικά προσβαλλόμενα δικαιώματά τους, είτε επειδή δεν είναι νομικά ικανοί είτε επειδή ο νόμος δεν προβλέπει τη δυνατότητα υπεράσπισης θιγόμενων δικαιωμάτων τους σε συγκεκριμένες περιπτώσεις.[\[42\]](#)

Σύμφωνα με την κρατούσα νομολογία των ΗΠΑ κρίνεται απαραίτητο για τη

νομιμοποίηση της εν λόγω προσφυγής η Πολιτεία να αποδείξει κατ' αρχήν ότι προσβάλλεται οιονεί κυριαρχικό συμφέρον της από ενέργεια ή παράλειψη ομοσπονδιακών αρχών, ανεξάρτητα αν από αυτή προσβάλλονται και συμφέροντα των κατοίκων της. Θα πρέπει ωστόσο η προσβολή των οιονεί κυριαρχικών συμφερόντων της Πολιτείας να συσχετίζεται παρεμπιπτόντως και με προσβολή συμφερόντων των κατοίκων της.[\[43\]](#)

Γίνεται έτσι εν γένει δεκτό ότι τέτοιου είδους συμφέροντα αφορούν μεταξύ άλλων και στην προστασία της δημόσιας ευημερίας (π.χ. προστασία της υγείας, του εισοδήματος κλπ.) των κατοίκων μιας Πολιτείας (από φυσική ή και οικονομική άποψη) και άρα εμμέσως αφορούν και στην προστασία του περιβάλλοντος.[\[44\]](#) Σε αυτό το πλαίσιο, γίνεται κατανοητό ότι συχνά η προσβολή οιονεί κυριαρχικών συμφερόντων μιας Πολιτείας συνεπάγεται παρεμπιπτόντως και προσβολή συμφερόντων των κατοίκων αυτής, καθώς τα τελευταία συχνά θίγονται αντανακλαστικά από την προσβολή των πρώτων.

Υπό αυτό το πρίσμα, η εκάστοτε Πολιτεία διαθέτει τη δυνατότητα να προσφεύγει δικαστικά για να υπερασπίσει συμφέροντα που υπερβαίνουν τα όρια προσβολής των στενών προσωπικών της κυριαρχικών συμφερόντων (π.χ. ιδιοκτησιακών) που θίγονται από πράξεις ή παραλείψεις ομοσπονδιακών αρχών, αλλά επεκτείνονται και στην υπεράσπιση συμφερόντων των πολιτών που κατοικούν σε αυτή και εμμέσως θίγονται από τη συμπεριφορά των παραπάνω αρχών.[\[45\]](#) Παρέχεται συνεπώς στις αρχές της Πολιτείας η ειδική δυνατότητα δικαστικής προσφυγής, προκειμένου να προστατεύσει συμφέροντα τρίτων που παρεμπιπτόντως συνδέονται με τα επίσης θιγόμενα οιονεί συμφέροντα της Πολιτείας (special solicitude).[\[46\]](#)

Το γεγονός ότι στη συγκεκριμένη περίπτωση το ΑΟΔ επισημαίνει ότι η αιτούσα Πολιτεία επικαλείται ότι από την παράλειψη της ΕΡΑ προσβάλλονται ιδιοκτησιακά και άρα προσωποπαγή δικαιώματά της (με δεδομένο ότι τα προσωποπαγή δικαιώματα δεν υπάγονται στα οιονεί κυριαρχικά συμφέροντα της Πολιτείας), δεν ακυρώνει την κατάταξη της εν λόγω προσφυγής στην κατηγορία των «*parens patriae*» προσφυγών. Και τούτο διότι στην περίπτωση αυτή θίγεται το οιονεί κυριαρχικό συμφέρον της Πολιτείας ως προς την αρμοδιότητά της να μεριμνά για τη δημόσια ευημερία των κατοίκων της (υγεία, οικονομία κλπ.), η οποία πλήττεται βάσιμα από την επίδικη συμπεριφορά. Η εν λόγω επίκληση κατά την κρατούσα γνώμη συμβάλλει επικουρικά σε

πραιτέρω διασάφηση και εξειδίκευση της φύσης της βλάβης που προκαλείται από την επίδικη συμπεριφορά της ΕΡΑ. Η προσφυγή της αιτούσας θα νομιμοποιούνταν συνεπώς ως προσφυγή «*parens patriae*», ακόμα και χωρίς τη συγκεκριμένη επίκληση. Εκφράζεται έτσι η άποψη ότι εσφαλμένα το ΑΟΔ χρησιμοποιεί το ανωτέρω επιχείρημα για να στοιχειοθετήσει τη νομιμότητα της εν λόγω προσφυγής ως «*parens patriae*».[47]

Στην πράξη επαρκεί για τη νομιμοποίηση της εν λόγω προσφυγής η επίκληση και απόδειξη συγκεκριμένης προσβολής οιονεί κυριαρχικών δικαιωμάτων της αιτούσας Πολιτείας από την επίδικη συμπεριφορά, παράλληλα με ανάλογη επίκληση και απόδειξη της βλάβης που επιφέρουν στη δημόσια ευημερία των κατοίκων της Πολιτείας πράξεις ή παραλείψεις της αρμόδιας κεντρικής ομοσπονδιακής διοίκησης.[48]

Εκφράζεται επίσης η άποψη, πως το γεγονός ότι το ΑΟΔ αναφέρεται μεταξύ άλλων και στην ατομική βλάβη της αιτούσας Πολιτείας, αλλά παρά ταύτα εντάσσει την προσφυγή στην κατηγορία των «*parens patriae*», συνεπάγεται ότι στο εξής οι προϋποθέσεις για τη νομιμοποίηση δικαστικών προσφυγών ιδιωτών θα πρέπει να ερμηνεύονται αυστηρότερα σε σχέση με την έως τώρα κρατούσα τάση της νομολογίας των ΗΠΑ.[49]

Πρέπει πάντως σε γενικές γραμμές να υφίσταται σαφής διάκριση ανάμεσα στα οιονεί κυριαρχικά συμφέροντα και στα αμιγώς κυριαρχικά (προσωποπαγή) συμφέροντα της εκάστοτε Πολιτείας, που τυχόν θίγονται με ενέργειες ή παραλείψεις της ομοσπονδιακής διοίκησης. Η στοιχειοθέτηση μιας τέτοιας περίπτωσης μπορεί να συνεπάγεται ακόμα και την άρση, την τροποποίηση ή την εισαγωγή νέων νομοθετικών ρυθμίσεων).[50]

Σημειώνεται επίσης, ότι από τη στιγμή που γίνεται δεκτή η προσφυγή Πολιτείας ως «*parens patriae*», τότε κατά την κρατούσα νομολογία ο έλεγχος των προϋποθέσεων νομιμοποίησης της [συγκεκριμένη και πραγματική βλάβη, αιτιώδης συνάφεια, δυνατότητα αποκατάστασης της βλάβης (Πρβλ. 4.1.)] είναι πιο ελαστικός σε σχέση με την νομιμοποίηση της προσφυγής ιδιώτη σε συναφείς υποθέσεις.[51] Οι προσφυγές «*parens patriae*» απαλλάσσονται κατά κανόνα από αυστηρή εξέταση των προϋποθέσεων νομιμοποίησης τους, αντίθετα με ό,τι

ισχύει στις περιπτώσεις προσφυγής ιδιωτών. Κατά συνέπεια, οι προσφυγές «*raens patriae*» -σε αντίθεση με τα όσα ισχύουν για τις υπόλοιπες προσφυγές που αφορούν σε προσωποπαγή δικαιώματα ή συμφέροντα- μπορεί να κριθούν παραδεκτές, χωρίς να απαιτείται απόλυτη συγκεκριμενοποίηση ή εξειδίκευση των συνεπειών της επίδικης βλάβης που προκαλούνται σε θιγόμενα πρόσωπα («*particularized injury*»).[52]

Σε αυτό το πλαίσιο, το ΑΟΔ σημειώνει ότι οι φυσικές ζημίες που υφίσταται ή αναμένεται να υποστεί η Πολιτεία της Μασαχουσέτης από τις κλιματικές μεταβολές επαρκούν για τη θεμελίωση απόδειξης πραγματικής και συγκεκριμένης προσβολής, έστω και αν δεν είναι δυνατό να εκτιμηθούν επακριβώς. Αρκεί επόμενως να αποδειχτεί βάσιμα (αλλά όχι με απόλυτη ακρίβεια) η ύπαρξη ή το βέβαιο ενδεχόμενο πρόκλησης βλάβης οιονεί συμφερόντων της αιτούσας Πολιτείας από παράνομη συμπεριφορά της ομοσπονδιακής διοίκησης, η οποία παρεμπιπτόντως πρέπει να προσβάλλει εμμέσως και συμφέροντα των κατοίκων αυτής.[53]

Η ελαστικότητα των εν λόγω προϋποθέσεων νομιμοποίησης της προσφυγής δεν ισχύει όμως σε προσφυγές που επιδιώκουν την προστασία αμιγώς κυριαρχικών συμφερόντων («*sovereign interests*»). Στις περιπτώσεις αυτές πρέπει να τηρούνται με αυστηρότητα οι προϋποθέσεις νομιμοποίησης που ισχυουν και για τα φυσικά πρόσωπα.[54]

Στη συγκεκριμένη υπόθεση το ΑΟΔ αναγνωρίζει ότι η Πολιτεία της Μασαχουσέτης διαθέτει τη νόμιμη εξουσία να δρα ως θεματοφύλακας των δικαιωμάτων των κατοίκων της, ακόμα και εναντίον σε πράξεις ή παραλείψεις της προϊστάμενης ομοσπονδιακής διοίκησης.[55] Συνεπώς, θεμελιώνεται ειδικό δικαίωμα της Πολιτείας να προσφύγει δικαστικά, για να προστατεύσει μεταξύ άλλων και τα θιγόμενα συμφέροντα των κατοίκων της, εφόσον αυτά παρεμπιπτόντως συσχετίζονται και με την προσβολή οιονεί κυριαρχικών συμφερόντων της.[56]

Εκφράζεται δηλαδή η άποψη ότι η Μασαχουσέτη και αντίστοιχα κάθε Πολιτεία των ΗΠΑ, της οποίας οι πολίτες αντιμετωπίζουν ανάλογες συνέπειες από πράξεις ή παραλείψεις της ομοσπονδιακής διοίκησης, νομιμοποιείται εν γένει να προσφύγει στα αρμόδια δικαστήρια ως εκ του νόμου επόπτης ή διαχειριστής κοινών σε όλους ή κοινόχρηστων δικαιωμάτων ή συμφερόντων, ακόμα και αν δεν αποδεικνύεται με απόλυτη ακρίβεια συγκεκριμένη ζημία σε δικαιώματα ή έννομα αγαθά των πολιτών

που κατοικούν σε αυτή. Αρκεί στην προκειμένη περίπτωση η γενική αλλά τεκμηριωμένη επιστημονικά διαπίστωση, ότι ο πληθυσμός της συγκεκριμένης Πολιτείας υφίσταται ή απειλείται να υποστεί ζημίες εξαιτίας ανθρωπογενών κλιματικών μεταβολών, οι οποίες θα μπορούσαν να περιοριστούν, αν οι αρμόδιες αρχές λάμβαναν τα κατάλληλα μέτρα. Η άποψη αυτή χρήζει βεβαίως περαιτέρω διασαφήνισης και ανάλυσης από τη νομολογία και τη θεωρία, δεδομένου ότι πρόκειται παγκοσμίως για την πρώτη απόφαση ανωτάτου δικαστηρίου που αναγνωρίζει αυτό το δικαίωμα.[\[57\]](#)

Υπό αυτό το πρίσμα, το ΑΟΔ παρατηρεί εν τέλει ότι, εφόσον ο ομοσπονδιακός νόμος, δηλ. η CAA, δεν παρέχει ευθέως στην Μασαχουσέτη τη δυνατότητα να νομοθετήσει η ίδια για τη θέσπιση ορίων στις εκπομπές αερίων του θερμοκηπίου στην επικράτεια της, ώστε να προστατεύσει την υγεία ή την ευημερία των κατοίκων της, νομιμοποιείται να στραφεί κατά της αρμόδιας για τη ρύθμιση αυτών των τιμών ομοσπονδιακής αρχής (δηλ. της EPA).[\[58\]](#)

4.3. Το ζήτημα της διακριτικής ευχέρειας της ομοσπονδιακής διοίκησης για θέσπιση ορίων στις

εκπομπές αερίων του θερμοκηπίου

Το ΑΟΔ διαπιστώνει ότι με βάση το περιεχόμενο της § 202a (1)[\[59\]](#) CAA παρέχεται στην EPA η διακριτική ευχέρεια να ρυθμίζει τα ορία εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου που αφορούν μεταξύ άλλων και στη θέσπιση εύλογων ορίων σε εκπομπές αερίων ρύπων που παράγονται από καινούρια μηχανοκίνητα οχήματα, εφόσον κατά την κρίση της εν λόγω αρχής αυτά προκαλούν ή συμβάλλουν στη ρύπανση του αέρα σε βαθμό, ώστε να απειλείται η δημόσια υγεία ή ευημερία.[\[60\]](#) Κατά το ΑΟΔ, καθίσταται σαφές ότι οι επίδικες εκπομπές αερίων του θερμοκηπίου αποτελούν αέριους ρύπους («air pollutants»), που εμπίπτουν στον ορισμό της § 302 (g) CAA.[\[61\]](#)

Στο πλαίσιο αυτό, το ΑΟΔ τονίζει ότι το γεγονός πως ο νόμος επιτρέπει στην αρμόδια υπηρεσία να προβαίνει κατά την κρίση της στη θέσπιση τέτοιων ορίων, δεν σημαίνει ότι αυτό της επιτρέπει αλόγιστα να αγνοεί τον βαθύτερο σκοπό της διάταξης, που αφορά στην προστασία της δημόσιας υγείας και ευημερίας από τις εκπομπές αερίων ρύπων από νεοεισερχόμενα στην κυκλοφορία μηχανοκίνητα οχήματα.[\[62\]](#) Το ΑΟΔ δεν εντοπίζει στη συγκεκριμένη διάταξη νομικό έρεισμα (π.χ. νομικό κενό ή δυνατότητα εξαιρέσεως), ώστε να δικαιολογείται στην περίπτωση αυτή η μη θέσπιση από τις αρμόδιες αρχές συγκεκριμένων ορίων στις εκπομπές αερίων ρύπων του θερμοκηπίου που προέρχονται από καινούρια μηχανοκίνητα οχήματα. Κατά την πλειοψηφούσα γνώμη του ΑΟΔ, η συγκεκριμένη αρμοδιότητα της ΕΡΑ δεν προσικρούει στην αρμοδιότητα του Κογκρέσου να αποφασίζει για τη λήψη μέτρων σε σχέση με την αντιμετώπιση των κλιματικών αλλαγών.[\[63\]](#) Επιπλέον, απέναντι στο επιχείρημα της ΕΡΑ, ότι η θέσπιση των εν λόγω ορίων εκπομπών ανατίθεται στο Υπουργείο Μεταφορών των ΗΠΑ (Department of Transport/DOT), το ΑΕΔ αντέταξε, ότι ναι μεν είναι δυνατό με αυτόν τον τρόπο να επικαλύπτεται σε κάποιο βαθμό η αντίστοιχη αρμοδιότητα της ΕΡΑ, πλην όμως αυτό δεν απαλλάσσει την ΕΡΑ από την άσκηση της δικής της σχετικής αρμοδιότητας.[\[64\]](#)

Το ΑΟΔ δέχτηκε ωστόσο ότι η ΕΡΑ διαθέτει εκ του νόμου διακριτική ευχέρεια να επιλέξει ακόμα και τη μη λήψη μέτρων για τον περιορισμό των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου. Σε μια τέτοια περίπτωση συνάγεται όμως ότι η ΕΡΑ οφείλει να αιτιολογήσει επαρκώς την απόφασή της. Συγκεκριμένα, οφείλει ανάλογα με την περίπτωση: α) να τεκμηριώσει ότι οι επίδικοι εναέριοι ρύποι του θερμοκηπίου δεν συμβάλλουν σε μη φυσιολογική αύξηση της κλιματικής θερμοκρασίας ή β) να εξηγήσει επαρκώς, τους λόγους για τους οποίους δεν ασκεί ή δεν μπορεί να ασκήσει την εκ του νόμου διακριτική της ευχέρεια σε σχέση με τον προσδιορισμό ή μη των ορίων των επίδικων εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου που συμβάλλουν στις κλιματικές μεταβολές.[\[65\]](#)

Στη συγκεκριμένη υπόθεση, το ΑΟΔ συμπεραίνει ότι οι λόγοι που επικαλέστηκε η ΕΡΑ για να θεμελιώσει την άρνηση της να προβεί στη θέσπιση ορίων στις εκπομπές ρύπων αερίων του θερμοκηπίου από καινούρια μηχανοκίνητα οχήματα, όπως η ύπαρξη και εφαρμογή του κυβερνητικού προγράμματος προστασίας του κλίματος, το οποίο ήδη ορίζει σε γενικές γραμμές τη λήψη μέτρων και πρωτοβουλιών για τον περιορισμό των εκπομπών αερίων ρύπων του θερμοκηπίου, ώστε, κατά την άποψη της,

επικαλύπτει το περιεχόμενο της επίμαχης § 202a (1) CAA, ή η επίκληση του επιχειρήματος ότι η Κυβέρνηση των ΗΠΑ ορίζει τη λήψη εθελοντικών σχετικών αποτρεπτικών μέτρων από την αυτοκινητοβιομηχανία, δεν αποτελούν, κατά το σκεπτικό του ΑΟΔ, επαρκή αιτιολογία, ικανή να θεμελιώσει την άρνηση της ομοσπονδιακής υπηρεσίας να προβεί στην αιτούμενη ενέργεια. Βασικό επιχείρημα στο οποίο στηρίζεται το ΑΟΔ, αποτελεί το γεγονός ότι η EPA σε σχέση με το επίδικο ζήτημα ρύθμισης των ορίων των επίδικων εκπομπών δεν προέβη, ως όφειλε, σε υπαγωγή των πραγματικών και αποδεκτών από την κρατούσα επιστημονική άποψη δεδομένων, που αποδεικνύουν την αιτιώδη σχέση των εκπομπών αερίων ρύπων του θερμοκηπίου, που προκαλούνται μεταξύ άλλων και από μηχανοκίνητα οχήματα, με το φαινόμενο των κλιματικών αλλαγών (και οι οποίες αναπόφευκτα βλάπτουν τελικά και την αιτούσα Πολιτεία).[\[66\]](#)

Πρέπει συγχρόνως να τονιστεί ότι το δικαστήριο περιορίστηκε στην εξέταση του ζητήματος που είχε σχέση μόνο με την άρνηση θέσπισης συγκεκριμένης διάταξης από την αρμόδια αρχή. Δεν ασχολήθηκε όμως επουδενί με το κρίσιμο ζήτημα ρύθμισης ή ειδικότερου προσδιορισμού του περιεχομένου της διάταξης που ζητήθηκε να εκδοθεί. Στο σημείο αυτό, η νομολογία των ΗΠΑ, όπως άλλωστε και η ελληνική νομολογία, αναγνωρίζει στον εκάστοτε αρμόδιο νομοθέτη ένα ευρύ περιθώριο διακριτικής ευχέρειας να διαμορφώσει το περιεχόμενο της αιτούμενης προς θέσπιση διάταξης. Υπό αυτό το πρίσμα, εκφράζεται η ανησυχία, ότι η εν λόγω απόφαση θα μπορούσε να δώσει έρεισμα στον αρμόδιο νομοθέτη, ώστε να εκδόσει σχετική διάταξη ρύθμισης των αερίων εκπομπών του θερμοκηπίου, η οποία αφενός στην πράξη δε θα ήταν ικανοποιητική για μια αποτελεσματική κλιματική προστασία, ενώ αφετέρου δεν θα μπορούσε πλέον να προσβληθεί δικαστικά από τα προσβαλλόμενα μέρη.[\[67\]](#)

5. Αξιολόγηση της απόφασης

Η ανωτέρω απόφαση κρίνεται ως ιδιαίτερα σημαντική όχι μόνο για τις ΗΠΑ αλλά και διεθνώς. Για πρώτη φορά παγκοσμίως -με βάση τα σύγχρονα δεδομένα- Ανώτατο Δικαστήριο κράτους ασχολήθηκε ευθέως με το πολύπλοκο ζήτημα των

κλιματικών αλλαγών. Ιδιαίτερα σημαντικό στοιχείο αποτελεί, ότι η απόφαση αυτή αναγνώρισε και σε δικαστικό επίπεδο την κρατούσα επιστημονική άποψη που υποστηρίζει την αιτιώδη σχέση των εκπομπών ρύπων αερίων του θερμοκηπίου, που προκαλούνται μεταξύ άλλων και από μηχανοκίνητα οχήματα και των κλιματικών αλλαγών που αποδεδειγμένα βλάπτουν πολλαπλά το περιβάλλον των περιοχών περιοχές και κατ' επέκταση τους κατοίκους αυτών των περιοχών, όπου τα ανωτέρω φαινόμενα εκδηλώνονται.

Κατόπιν αυτού εκτιμάται ότι θα επηρεαστεί και η σχετική νομολογία των πολιτικών δικαστηρίων, καθώς αναμένεται να αμβλυθούν οι προϋποθέσεις θεμελίωσης της αιτιώδους συνάφειας μεταξύ της παράνομης συμπεριφοράς και της προκληθείσας περιβαλλοντικής ζημίας. Αυτό βέβαια δε σημαίνει, ότι θα πάψουν να εγείρονται σε ανάλογες περιπτώσεις επιστημονικά - τεχνολογικά ερωτήματα και νομικές αμφισβητήσεις σε σχέση με την αιτιώδη σχέση επίδικων περιβαλλοντικών βλαβών με το φαινόμενο των κλιματικών μεταβολών και τις ανθρωπογενείς ενέργειες ή παραλείψεις που συμβάλλουν σε αυτό.

Προ πάντων όμως με τη συγκεκριμένη απόφαση αναγνωρίζεται το δικαίωμα μιας Πολιτείας των ΗΠΑ να στραφεί δικαστικά κατά της κεντρικής διοίκησης, υποχρεώνοντας αυτήν υπό ορισμένες προϋποθέσεις να προβεί σε ενέργειες για τον περιορισμό των παραπάνω επιπτώσεων. Ιδίως όταν ο νόμος παραχωρεί στην τελευταία τη διακριτική ευχέρεια να λάβει νομοθετικά μέτρα για τον περιορισμό των εκπομπών ρύπων αερίων του θερμοκηπίου, αλλά ωστόσο αυτή παράνομα και ανατιολόγητα δεν αξιοποιεί αυτή τη δυνατότητα.[\[68\]](#)

Ιδιαίτερη σημασία αποδίδεται και στο γεγονός ότι στη συγκεκριμένη απόφαση το ΑΟΔ κατά την κρατούσα άποψη κάνει δεκτό ότι η προσβολή οιονεί κυριαρχικών συμφερόντων της Πολιτείας («quasi sovereign interest») ως προς τη χρήση και διαχείριση των φυσικών πόρων που βρίσκονται στα όρια της, που παρεμπιπτόντως θίγει έμμεσα και έννομα αγαθά των κατοίκων της (υγεία,οικονομική ευημερία), είναι από μόνο του αρκετό, ώστε να τη νομιμοποιεί να προσφύγει δικαστικά για την διαφύλαξη και την προστασία των παραπάνω έννομων αγαθών.[\[69\]](#) Είναι σημαντικό ότι για τη θεμελίωση μάλιστα αυτής της προσβολής δεν απαιτείται η ακριβής εκτίμηση και προσωποποίηση της υφιστάμενης ή με βεβαιότητα ενδεχόμενης βλάβης.

Είναι επίσης αξιοσημείωτο ότι το ΑΟΔ αναγνώρισε ότι περιβαλλοντικές επιπτώσεις που εντάσσονται στο φαινόμενο των κλιματικών αλλαγών μπορούν να θίξουν, υπό τις προϋποθέσεις που προεκτέθηκαν, συμφέροντα νομικών προσώπων δημοσίου δίκαιου όσο και φυσικών προσώπων, τα οποία παρεμπιπτόντως θίγονται έμμεσα από σχετικές παραλείψεις της κεντρικής ομοσπονδιακής διοίκησης να προβεί στις απαιτούμενες από το νόμο ρυθμίσεις για την προστασία του περιβάλλοντος και συγκεκριμένα τους κλίματος από εκπομπές ρύπων αερίων του θερμοκηπίου που προέρχονται από μηχανοκίνητα οχήματα.

Υπό αυτό το πρίσμα, είναι ορατή -τουλάχιστον στις ΗΠΑ- και η τάση διεύρυνσης του πεδίου των υποθέσεων περιβαλλοντικού δικαίου, όπου νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου, που υπόκεινται στην πολιτειακή διοίκηση (π.χ. ομοσπονδιακές Πολιτείες, περιφέρειες, δήμοι κ.ο.κ.) νομιμοποιούνται να προσφύγουν στη δικαιοσύνη, προκειμένου να περιορίσουν υφιστάμενες περιβαλλοντικές βλάβες ή να προλάβουν με βεβαιότητα επερχόμενους περιβαλλοντικούς κινδύνους από παράνομες ενέργειες ή παραλείψεις των προϊστάμενων αρχών της κεντρικής ομοσπονδιακής διοίκησης.

Προβληματικό κρίνεται όμως το ότι η ΑΟΔ δεν ασχολήθηκε με το περιεχόμενο της νομοθετικής πράξης στην οποία οφείλει να προβεί η ΕΡΑ, και η οποία θα πρέπει να περιλαμβάνει στοιχειωδώς αποτελεσματικές ρυθμίσεις για τον ικανοποιητικό περιορισμό των εκπομπών ρύπων αερίων του θερμοκηπίου. Υπό αυτές τις συνθήκες, εγκυμονεί ο κίνδυνος η θέσπιση ορίων στις εκπομπές ρύπων αερίων του θερμοκηπίου από καινούρια μηχανοκίνητα οχήματα να μην εναρμονίζεται πλήρως με τις σύγχρονες ανάγκες και τα δεδομένα κλιματικής προστασίας, ώστε να συμβάλλει ουσιαστικά στον περιορισμό των ανωτέρω εκπομπών ρύπων.[\[70\]](#)

Μια ακόμα προβληματική πτυχή αποτελεί, όπως προαναφέρθηκε, και το ότι το ΑΟΔ φαίνεται να θεμελιώνει τη νομιμοποίηση της προσφυγής της αιτούσας, όχι μόνο στα οιονεί κυριαρχικά συμφέροντα της αιτούσας Πολιτείας που αφορούν παρεμπιπτόντως και στην προστασία συμφερόντων των κατοίκων της, αλλά και στη βλάβη των δικαιωμάτων ατομικής

ιδιοκτησίας της, δηλ. αμιγώς (προσωποπαγών) κυριαρχικών συμφερόντων της.[\[71\]](#) Με αυτό τον τρόπο όμως, το ΑΟΔ δημιουργεί σύγχυση σχετικά με τις προϋποθέσεις νομιμοποίησης των «*parens patriae*» προσφυγών. Για το λόγο αυτό απαιτείται από τη

θεωρία και τη νομολογία περαιτέρω αποσφαφήνιση και ερμηνεία της απόφασης σε αυτό το ζήτημα, ώστε να αποκρυσταλλωθούν ακριβέστερα οι προϋποθέσεις άσκησης αντίστοιχων προσφυγών.[\[72\]](#)

Όπως προειπώθηκε, η συγκεκριμένη απόφαση αποτελεί ίσως σταθμό όχι μόνο στη νομολογία των ΗΠΑ, αλλά και εν γένει στην παγκόσμια νομολογία, δεδομένου ότι οι δυσμενείς επιπτώσεις που προκαλεί το φαινόμενο των κλιματικών αλλαγών σε ζωτικές λειτουργίες του οικοσυστήματος και κατ' επέκταση του ανθρώπου, αφορούν σε γενικές γραμμές ολόκληρο τον πλανήτη.

II. Άλλες αποφάσεις δικαστηρίων των ΗΠΑ σχετικά με τις κλιματικές μεταβολές

Εκτός από την προεκτεθειμένη απόφαση, έχουν εκδοθεί και από άλλες αποφάσεις διοικητικών (και όχι μόνο) δικαστηρίων των ΗΠΑ σε πρώτο και δεύτερο βαθμό, που εξετάζουν σχετικά ζητήματα που άπτονται της κλιματικής προστασίας. Ορισμένες ενδιαφέρουσες αποφάσεις διοικητικών δικαστηρίων αναφέρονται περιληπτικά παρακάτω, προκειμένου να δοθεί πληρέστερη εικόνα της πραγματευόμενης προβληματικής:

α) Σε πρωτόδικη απόφαση του δικαστηρίου της Β΄ Περιφέρειας της Πολιτείας της Καλιφόρνια[\[73\]](#) (2nd District of California) το δικαστήριο ασχολήθηκε με την προσφυγή ενός συλλόγου περιβαλλοντικής προστασίας («Friends of the Earth») κατά της χρηματοδότησης κατασκευής έργων σχετικών με την παραγωγή ενέργειας από ορυκτά καύσιμα, που θα υλοποιούνταν στο εξωτερικό και συγκεκριμένα στην Ινδονησία και την Βενεζουέλα. Κατά τον αιτούντα, για τα έργα αυτά δεν είχε τηρηθεί, ως όφειλε, η διαδικασία εκτίμησης περιβαλλοντικών επιπτώσεων, με αποτέλεσμα τα έργα αυτά να προκαλούν μη ανεκτές βλάβες στο περιβάλλον.

Χρηματοδότες αυτών των έργων ήταν ομοσπονδιακά πιστωτικά ιδρύματα που υπάγονταν στην Κυβέρνηση των ΗΠΑ (Overseas Private Investment Corp. - OPIC και

Export-Import Bank - Ex-Im). Το δικαστήριο δέχτηκε σε γενικές γραμμές, ότι αρκεί από μόνη της η παράλειψη της διαδικασίας εκτίμησης περιβαλλοντικών επιπτώσεων, αντίθετα με όσα προβλέπει η σχετική εθνική νομοθεσία (National Environmental Policy Act- NEPA),^[74] προκειμένου να καταδειχτεί ότι προκαλούνται περιβαλλοντικές ζημιές από το υπό χρηματοδότηση έργο. Επιπλέον, ο αιτών απέδειξε ενώπιον του δικαστηρίου ότι τα ιδρύματα χρηματοδότησης του έργου ευθύνονταν για την παγκόσμια παραγωγή του 8% των εκπομπών CO₂ ετησίως.

Το πρωτόδικο δικαστήριο έκανε δεκτό ότι οι κλιματικές αλλαγές που προκαλούνται από τις εν λόγω εκπομπές, θα μπορούσαν να προκαλέσουν βλάβη και στην ιδιοκτησία των αιτούντων. Επομένως, κρίθηκε ότι η προσφυγή του αιτούντος συλλόγου είναι νόμιμη. Εκτός των άλλων, ιδιαίτερα ενδιαφέρον στοιχείο αποτελεί και το γεγονός ότι το δικαστήριο δέχτηκε ότι υφίσταται αιτιώδης συνάφεια ανάμεσα στην χρηματοδότηση των έργων και την έκλυση εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου, εφόσον απώτερος στόχος της επίδικης χρηματοδότησης είναι η υλοποίηση έργων που εκ των πραγμάτων παράγουν εκπομπές αερίων του θερμοκηπίου (ιδίως διοξείδιο του άνθρακα) και κατά συνέπεια θα συμβάλλουν στο φαινόμενο των κλιματικών αλλαγών.

Τελικά το δικαστήριο απέρριψε την εν λόγω προσφυγή, προβάλλοντας το επιχείρημα ότι η συγκεκριμένη χρηματοδότηση από τα πιστωτικά ιδρύματα της Κυβέρνησης των ΗΠΑ με πάνω από 200 εκατομμύρια δολάρια δεν αποτελεί μείζων ενέργεια της ομοσπονδίας («*major federal action*») που επηρεάζει δηλαδή σε ουσιώδη βαθμό την ποιότητα του ανθρώπινου περιβάλλοντος κατά τη νομοθεσία της NEPA.^[75] Και τα δύο μέρη άσκησαν έφεση κατά της πρωτόδικης απόφασης, η οποία ως την ώρα που γράφονται αυτές οι γραμμές, εκκρεμεί.

β) Αξιοσημείωτη είναι και μια απόφαση του ομοσπονδιακού Εφετείου των ΗΠΑ.^[76] Στην υπόθεση αυτή η αρμόδια ομοσπονδιακή αρχή για την ασφάλεια της συγκοινωνίας στους εθνικούς αυτοκινητόδρομους (NHTSA) κατηγορήθηκε από τον αιτούντα σύλλογο που δραστηριοποιούταν για την προστασία της βιοποικιλότητας ότι εξέδωσε διοικητική πράξη που ρύθμιζε τα όρια κατανάλωσης καυσίμων για φορτηγά ελαφρού βάρους, χωρίς να λάβει υπόψη τις διατάξεις σχετικού κανονισμού που ρύθμιζαν τα όρια κατανάλωσης καυσίμων, οι οποίες στόχευαν στην εξοικονόμηση ενέργειας και τη μείωση των ρύπων του θερμοκηπίου από καύσιμες ύλες για τα έτη 2008-2011 (CAFE-Regulation, Corporate Average Fuel Economy. Σημειωτέον ότι η

αμφισβητούμενη διοικητική πράξη ήταν προγενέστερη της επίσημης έκδοσης του σχετικού κανονισμού).

Στην εν λόγω περίπτωση κρίθηκε ότι η αρμόδια αρχή παρέλειψε να λάβει επαρκώς υπόψη της τον ανωτέρω κανονισμό, και δεν προέβη στη θέσπιση αυτηρότερων ορίων στις εκπομπές αερίων ρύπων που προέρχονται μηχανοκίνητα φορτηγά οχήματα ελαφρών βαρών, ενώ συγχρόνως δε συνυπολόγισε επαρκώς τις επιπτώσεις αυτών των εκπομπών στο κλίμα. Συγχρόνως, κρίθηκε ότι η αρμόδια αρχή δεν έδρασε με βάση την αρχή της κατά το δυνατό εφικτής εξοικονόμησης καυσίμων, όπως προβλέπει ο ομοσπονδιακός νόμος «για την εθνική πολιτική διατήρησης της ενέργειας» (National Energy Policy and Conservation Act - NEPCA).[\[77\]](#)

Κρίθηκε επομένως ότι είναι τεχνολογικά και οικονομικά εφικτό κατά τις δεδομένες περιστάσεις να θεσπιστούν αυστηρότερα όρια στην κατανάλωση καυσίμων, γεγονός που θα οδηγούσε σε εξοικονόμηση χρήματος και σε περιορισμό των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου. Το δικαστήριο σημειώνει μάλιστα ότι ακόμα και μικρές σε μέγεθος εκπομπές αερίων του θερμοκηπίου μπορούν να επιδράσουν σημαντικά στην ποιότητα του περιβάλλοντος και έστω και εν μέρει να εμποδίσουν την εξέλιξη του παγκόσμιου φαινομένου των κλιματικών μεταβολών.

γ) Αξιοσημείωτη είναι τέλος και η απόφαση του Superior Court of Fulton (Εφετείο της Πολιτείας Georgia).[\[78\]](#) Στην υπόθεση αυτή οι αιτούντες (διάφοροι περιβαλλοντικοί σύλλογοι) προσέφυγαν κατά της χορήγησης άδειας ενός εργοστασίου παραγωγής ατμοηλεκτρικής ενέργειας (1200 MW) προβάλλοντας τον ισχυρισμό ότι η αδειοδότηση λειτουργίας της επίδικης εγκατάστασης ήταν παράνομη. Πιο συγκεκριμένα, ισχυρίστηκαν ότι οι αρμόδιες αρχές εξέδωσαν άδεια λειτουργίας της επίδικης εγκατάστασης χωρίς να ελεγχθεί επαρκώς, αν το εν λόγω εργοστάσιο πληρούσε τους όρους που προβλέπει η εθνική νομοθεσία (Clean Air Act - CAA) σε σχέση με την προστασία του αέρα. Οι αιτούντες επικαλέστηκαν ότι στην εν λόγω περίπτωση δεν εφαρμόστηκαν επαρκώς οι προδιαγραφές χρησιμοποίησης της καλύτερης δυνατής τεχνολογίας για τον έλεγχο της ρύπανσης (BACT-Standard, Best Available Pollution Control Technology), σύμφωνα με τα όσα ορίζει η CAA.[\[79\]](#)

Με δεδομένο το γεγονός ότι η CAA δεν προβλέπει ανώτατα όρια για τις εκπομπές διοξειδίου του άνθρακα, το δικαστήριο στηρίχτηκε στην προεκτεθείσα

απόφαση του Supreme Court των ΗΠΑ επί της υπόθεσης Massachusetts vs. EPA, κατά την οποία κρίθηκε ότι -μεταξύ άλλων αερίων- και το διοξείδιο του άνθρακα εμπίπτει στην έννοια των αερίων ρύπων του θερμοκηπίου της CAA, που κατά την επιστήμη συντελούν στις κλιματικές μεταβολές και υπό ορισμένες συνθήκες συμβάλλουν στην πρόκληση βλαβών στην υγεία και την ευημερία των πολιτών.

Σε αυτή τη βάση κρίθηκε συνεπώς ότι οι επίδικες εκπομπές διοξειδίου του άνθρακα επρεπε να εμπίπτουν στη διαδικασία εξέτασης των προδιαγραφών που αφορούν στη χρήση της καλύτερης δυνατής τεχνολογίας για τον έλεγχο της ρύπανσης (BACT-Standard). Το δικαστήριο σημείωσε ότι υπό το ανωτέρω πρίσμα στην επίδικη υπόθεση θα μπορούσε να εκτιμηθεί η χρήση αποτελεσματικότερων τεχνολογιών καύσης (π.χ. η χρήση του συστήματος IGCC - Intergrated Gasification Combined Cycle), που με βάση τα σύγχρονα τεχνολογικά δεδομένα θα μείωναν σημαντικά - και μάλιστα σε βαθμό οικονομικά ανεκτό για την επίδικη εγκατάσταση - τις ρυπογόνες εκπομπές διοξειδίου του άνθρακα, πράγμα όμως που δε συνέβη στην προκειμένη περίπτωση. Στη βάση αυτή το δικαστήριο ανακάλεσε τελικά την άδεια του εργοστασίου ατμοηλεκτρικής ενέργειας.

III. Η σημασία της απόφασης του ΑΟΔ για την Ελλάδα

1. Κλιματικές μεταβολές στην Ελλάδα

Οι κλιματικές μεταβολές που προκαλούνται αλυσιδωτά από το φαινόμενο του θερμοκηπίου δεν αφήνουν ανεπηρέαστη και την Ελλάδα. Ήδη τα τελευταία χρόνια παρατηρείται ασυνήθιστη αύξηση της έντασης και της συχνότητας των ακραίων μετεωρολογικών φαινομένων, όπως οι καύσωνες, και οι ισχυρές τοπικές καταιγίδες, αλλά και της μέσης θερμοκρασίας ιδιαίτερα των ελληνικών θαλασσών και της ατμόσφαιρας του αέρα.[\[80\]](#) Αναμένεται δε στο μέλλον οι παγκόσμιες κλιματικές μεταβολές να επηρεάσουν την Ελλάδα ακόμα πιο έντονα, καθώς τυχαίνει να βρίσκεται

στην ιδιαίτερα ευαίσθητη στις κλιματικές μεταβολές μεθόριο της Εύκρατης Ζώνης της μεσογειακής λεκάνης, που θεωρείται από τους ειδικούς επιστήμονες ως ιδιαίτερα ευάλωτη σε τέτοιου είδους αλλαγές.[\[81\]](#) Ορισμένοι μάλιστα επιστήμονες υποστηρίζουν, ότι στα τέλη του αιώνα οι κλιματικές συνθήκες στο μεγαλύτερο μέρος της χώρας, αν δε ληφθούν έγκαιρα αποτελεσματικά μέτρα, θα μεταβληθούν σε τέτοιο βαθμό, ώστε στα τέλη του αιώνα το κλίμα της Ελλάδας θα είναι παρόμοιο με το σημερινό κλίμα της Β. Αφρικής. Γίνεται εύκολα αντιληπτό, αν αυτή η πρόβλεψη επιβεβαιωθεί, ότι ένα τέτοιο γεγονός θα επιφέρει αρνητικές συνέπειες στον τουρισμό, τη γεωργία και εν γένει στην εθνική οικονομία.[\[82\]](#)

2. Βασική νομοθεσία σχετικά με τη ρύθμιση των εκπομπών ρύπων μηχανοκίνητων οχημάτων - Είναι επαρκής;

Παρά τη διαπίστωση ότι οι αρμόδιες αρχές της Ελλάδας υστερούν σημαντικά στην εφαρμογή και υλοποίηση ολοκληρωμένης κλιματικής πολιτικής,[\[83\]](#) πρέπει να σημειωθεί ότι σε σχέση με τις ΗΠΑ στο τομέα εκπομπής ρύπων που παράγονται από μέσα συγκοινωνίας ισχύει και εφαρμόζεται ένα σύνθετο και δυστυχώς μη εύληπτο σύστημα νομοθετικών διατάξεων, το οποίο σε μεγάλο βαθμό πηγάζει, αλλά και εποπτεύεται από την ΕΕ. Το νομοθετικό αυτό πλαίσιο θέτει συγκεκριμένα όρια στις εν λόγω εκπομπές. Είναι άλλωστε γνωστό ότι στόχος της ΕΕ σε σχέση με την προστασία του κλίματος είναι η μείωση των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου, ώστε να περιοριστούν οι κλιματικές μεταβολές στις οποίες τα εν λόγω αέρια συμβάλλουν. Έτσι, η ΕΕ με μια σειρά νομοθετικών μέτρων επιχειρεί σταδιακά να ενσωματώσει στη νομοθεσία της τους στόχους του Πρωτοκόλλου του Κιότο στην ενεργειακή πολιτική, στις μεταφορές, στη διάδοση της πρόσφορης αξιοποίησης των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας και στην ανάπτυξη του εμπορίου εκπομπής αερίων.[\[84\]](#) Η σχετική ευρωπαϊκή νομοθεσία έχει σε μεγάλο βαθμό ενσωματωθεί στην ελληνική έννομη τάξη.

Ειδικότερα, ως προς τη νομοθεσία της ΕΕ που αφορά στον περιορισμό εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου από μηχανοκίνητα οχήματα αναφέρονται ενδεικτικά: η

Οδηγία 70/220 «μέτρα καταπολέμησης της ατμοσφαιρικής ρύπανσης που προκαλείται από τις εκπομπές των μηχανοκίνητων οχημάτων», η Οδηγία 70/156 «σχετικά με την ποιότητα της βενζίνης και του πετρελαίου ντίζελ», οι οποίες τροποποιήθηκαν από τις Οδηγίες 96/44, 96/69, 98/70, 98/77, 99/102, 2001/100, 2002/80. Σημαντική είναι επίσης η Οδηγία 88/77 «σχετικά με τις εκπομπές αερίων ρύπων από ντιζελοκινητήρες προοριζόμενους να τοποθετηθούν σε φορτηγά οχήματα», η Οδηγία 91/441 «για τη ρύθμιση εκπομπών ελαφρών εμπορικών οχημάτων» και η Οδηγία 99/32 «περιεκτικότητα της βενζίνης σε μόλυβδο» που τροποποίησε την Οδηγία 98/70 «σχετικά με την ποιότητα των καυσίμων βενζίνης και ντίζελ» και την Οδηγία 93/12 «σχετικά με την περιεκτικότητα ορισμένων υγρών καυσίμων σε θείο» και η οποία με τη σειρά της τροποποιήθηκε από τις Οδηγίες 2000/71, 2003/17, 2005/33 και τον Κανονισμό 2003/1882, αλλά και ο Κανονισμός 715/2007 «σχετικά με την έγκριση τύπου μηχανοκίνητων οχημάτων όσον αφορά εκπομπές από ελαφρά επιβατηγά και εμπορικά οχήματα (Euro 5 και Euro 6) και σχετικά με την πρόσβαση σε πληροφορίες επισκευής και συντήρησης οχημάτων». Ήξιες αναφοράς στο εν λόγω πεδίο αποτελούν μεταξύ άλλων και οι ΚΥΑ 97321/3341/1992, ΚΥΑ 75660/3565/1999 «για τη μορφή και το περιεχόμενο της κάρτας ελέγχου καυσαερίων (ΚΕΚ).[\[85\]](#)

Το νομοθετικό αυτό πλαίσιο παρά ορισμένα θετικά αποτελέσματα που έχει επιφέρει σε σχέση με τη ρύθμιση των ορίων των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου από μηχανοκίνητα οχήματα, δεν κρίνεται ωστόσο απόλυτα ρεαλιστικό και επαρκές υπό τις σύγχρονες συνθήκες.[\[86\]](#) Και τούτο, διότι η πρόοδος σε θεσμικό επίπεδο αντισταθμίζεται από τον διαρκώς αυξανόμενο αριθμό των μηχανοκίνητων οχημάτων και της χρήσης τους από τους πολίτες. Είναι ενδεικτικό ότι η κατανάλωση καυσίμων στην ΕΕ αυξάνεται ετησίως περίπου κατά 1,5% κατά μέσο όρο.[\[87\]](#) Ειδικότερα όμως για την Ελλάδα τα στοιχεία είναι περισσότερο δυσάρεστα. Η Ελλάδα αποδεικνύεται ιδιαίτερα σπάταλη στην κατανάλωση ενέργειας και στις εκπομπές ρύπων του θερμοκηπίου. Με βάση πρόσφατα στοιχεία, για κάθε εκατομμύριο ευρώ του ΑΕΠ εκπέμπονται περίπου 1.145 τόνοι CO₂, ποσότητα η οποία είναι υπερδιπλάσια από τον μέσο όρο των 15 κρατών-μελών που συγκροτούσαν τον αρχικό πυρήνα ΕΕ πριν τη διεύρυνση της Ευρωζώνης.[\[88\]](#)

Εκτιμάται, ότι η Ελλάδα καταλαμβάνει την τέταρτη θέση παγκοσμίως ως προς το ποσοστό αύξησης εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου (μαζί με τον Καναδά), πίσω από χώρες με πολλαπλάσια έκταση και πληθυσμό.[\[89\]](#) Ως προς την κατηγορία

εκπομπών CO₂ σε τόνους ανά κάτοικο, η Ελλάδα έχει αυξήσει τα επίπεδα αυτών των εκπομπών σε σχέση με το 1990 από 10,8 τόνους ανά κάτοικο σε 12,5 τόνους (15,7%). Σημειωτέον ότι ο αντίστοιχος μέσος όρος της ΕΕ των 25 είχε μειωθεί από τους 11,9 τόνους το 1990 σε 10,8 τόνους (9,3%) το έτος 2003.^[90] Υπολογίζεται μάλιστα ότι στην Ελλάδα ο τομέας των μεταφορών αντιπροσωπεύει περίπου το 40% της συνολικής ενεργειακής κατανάλωσης και επομένως κατέχει σημαντικό μερίδιο ευθύνης για τις εκπομπές αερίων του θερμοκηπίου και άλλων επιβλαβών για την υγεία και το κλίμα ρύπων.^[91]

Παράλληλα, όπως προκύπτει από σχετική έκθεση που δημοσίευσε ο Ευρωπαϊκός Οργανισμός Περιβάλλοντος, η Ελλάδα σε γενικές γραμμές δεν έχει προχωρήσει έως τώρα στη λήψη ουσιαστικών μέτρων για να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις της ευρωπαϊκής και διεθνούς πολιτικής για τον αποτελεσματικό περιορισμό των κλιματικών αλλαγών και τη μείωση των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου. Με βάση τα στοιχεία της έκθεσης καταγράφεται αύξηση των εκπομπών CO₂ κατά 32% από το 1990 ως το 2005. Προβλέπεται επίσης αύξηση 46% για το 2012, ενώ η χώρα μας είχε δικαίωμα αύξησης 25% στο σύνολο των αερίων του θερμοκηπίου για το ίδιο διάστημα.^[92]

Κρίνεται επομένως αναγκαία τόσο σε εθνικό όσο και σε ευρωπαϊκό επίπεδο η θέσπιση ακόμα πιο αυστηρών κανόνων σε σχέση με τη ρύθμιση των ορίων εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου από μηχανοκίνητα οχήματα, που, όπως επιστημονικά αποδεικνύεται, συμβάλλουν σε σημαντικό βαθμό στο φαινόμενο των κλιματικών αλλαγών. Πρέπει πάντως να σημειωθεί, ότι αν στην Ελλάδα αξιοποιούνταν δημιουργικά και με συνέπεια η αρχή της αειφορίας κατά το άρθρο 24 παρ. 1 Συντ., θα μπορούσε - ανεξαρτήτως του Πρωτοκόλλου του Κιότο και των κοινοτικών προγραμμάτων που εξειδικεύουν τις υποχρεώσεις των κρατών-μελών απέναντι στην ΕΕ - να γίνει η επεξεργασία ενός εθνικού προγράμματος για την αντιμετώπιση στο μέτρο του δυνατού του φαινομένου των κλιματικών αλλαγών με αναγωγή στις αρχές των παραπάνω κειμένων.^[93]

3. Σχέση της απόφασης του ΑΟΔ με το ελληνικό δίκαιο - Ενδεχόμενες επιδράσεις

Ποια σχέση όμως μπορεί να έχει η προεκτεθειμένη απόφαση με την Ελλάδα, δεδομένου ότι προέρχεται από μια έννομη τάξη που βασίζεται σε διαφορετική νομική παράδοση από ό,τι το ελληνικό δίκαιο;

3.1. Διεύρυνση του έννομου συμφέροντος σε Ελλάδα και ΗΠΑ στις περιβαλλοντικές διαφορές

Έγινε λόγος παραπάνω ότι με τη συγκεκριμένη απόφαση του ΑΟΔ δίδεται έναυσμα για διεύρυνση του έννομου συμφέροντος φυσικών και κυρίως νομικών προσώπων, ιδίως σε περιβαλλοντικές υποθέσεις που σχετίζονται με το φαινόμενο των κλιματικών μεταβολών. Πάνω στη βάση της εν λόγω απόφασης, οι εκάστοτε αιτούντες που νομιμοποιούνται να προσφύγουν δικαστικά (στην προκειμένη περίπτωση οι αρχές της ομοσπονδιακής Πολιτείας της Μασαχουσέτης) επικαλούμενοι την παράνομη ενέργεια ή παράλειψη πράξεων που ο νόμος επιφυλάσσει στην αρμόδια διοίκηση, με σκοπό να περιοριστούν εκπομπές ρύπων αερίων του θερμοκηπίου που συντελούν σε βλάβη της δημόσιας υγείας και ευημερίας και ως γνωστόν συμβάλλουν και στο φαινόμενο των κλιματικών μεταβολών, μπορούν να προσφύγουν στη διοικητική δικαιοσύνη και να υποχρεώσουν την αρμόδια διοίκηση να προβεί στις απαιτούμενες νόμιμες ενέργειες για τον περιορισμό των επιπτώσεων των εν λόγω εκπομπών.

Η παραπάνω διαφαινόμενη διεύρυνση του έννομου συμφέροντος αιτούντων σε περιβαλλοντικές υποθέσεις σχετιζόμενες με τις κλιματικές αλλαγές στο δίκαιο των ΗΠΑ δεν πρέπει να θεωρείται ξένη στο ελληνικό δίκαιο. Είναι δεδομένο ότι στο ελληνικό δίκαιο με βάση το συνταγματικό ατομικό δικαίωμα προστασίας του περιβάλλοντος του άρθρου 24 Συντ.,[\[94\]](#) στις περιβαλλοντικές υποθέσεις αναγνωρίζεται διευρυμένο έννομο συμφέρον φυσικών ή νομικών προσώπων[\[95\]](#) που έχουν ως σκοπό μεταξύ άλλων και την προστασία του περιβάλλοντος[\[96\]](#) και τα οποία ανήκουν σε μια τοπική κοινότητα, τα όρια της οποίας δεν είναι απαραίτητα σταθερά,

αλλά εξαρτώνται από ποικίλους παράγοντες, όπως το είδος, η ένταση ή η έκταση της εκάστοτε υφιστάμενης περιβαλλοντικής προσβολής.[\[97\]](#) Σε αυτό το πλαίσιο, διευρυμένο έννομο συμφέρον αναγνωρίζεται και στους ΟΤΑ.[\[98\]](#)

Η διεύρυνση του έννομου συμφέροντος στις περιβαλλοντικές υποθέσεις είναι σε τέτοιο βαθμό εκτεταμένη, ώστε έννομο συμφέρον μπορεί να στοιχειοθετείται, υπό ορισμένες προϋποθέσεις, ακόμα και αν τα πρόσωπα αυτά δεν θίγονται άμεσα και προσωπικά από ενέργειες ή παραλείψεις της διοίκησης που βλάπτουν το περιβάλλον.[\[99\]](#) Επειδή τα όρια του έννομου συμφέροντος δεν βασίζονται σε συγκεκριμένο νόμο, αλλά σε μεγάλο βαθμό διαμορφώνονται από την νομολογιακή πρακτική, δεν διακρίνονται για τη συστηματική συνέπεια και σταθερότητά τους. Ενδεικτικό της προβληματικής του ασαφούς προσδιορισμού του έννομου συμφέροντος στο πλαίσιο της ελληνικής νομολογιακής πρακτικής αποτελεί και το γεγονός ότι η τάση διεύρυνσης του έννομου συμφέροντος φυσικών και ιδίως νομικών προσώπων του ιδιωτικού δικαίου δεν είναι το ίδιο συνεπής σε όλες τις περιπτώσεις περιβαλλοντικών προσβολών και δεν απολαμβάνει της ίδιας έκτασης στις σχετικές υποθέσεις. Αντίθετα, η έννοια του έννομου συμφέροντος στο ελληνικό δίκαιο μεταβάλλεται κατά περιόδους σε συνάρτηση και με τις κοινωνικοπολιτικές και οικονομικές συνθήκες. Οι προϋποθέσεις στοιχειοθέτησης έννομου συμφέροντος δεν φαίνεται να έχουν αποκρυσταλλωθεί με σαφήνεια στο ελληνικό δίκαιο. Είναι χαρακτηριστικό ότι τις τελευταίες δεκαετίες από τα τέλη του 70΄ και μετά παρατηρούνται κατά καιρούς άλλοτε τάσεις συρρίκνωσης και άλλοτε διεύρυνσης του έννομου συμφέροντος.[\[100\]](#)

Ιδίως το διευρυμένο έννομο συμφέρον που αναγνωρίζεται στους ΟΤΑ για την άσκηση αίτησης ακύρωσης προσεγγίζει περισσότερο τη φύση του έννομου συμφέροντος που αναγνωρίζεται από το δίκαιο των ΗΠΑ στις ομοσπονδιακές Πολιτείες για την άσκηση των «*parens patriae*» προσφυγών. Και τούτο, διότι οι ΟΤΑ θεμελιώνουν το έννομο συμφέρον τους στις εκ του νόμου αρμοδιότητες που διαθέτουν σε ζητήματα περιβάλλοντος ή χωροταξίας (π.χ. η αρμοδιότητα να προστατεύουν και να φροντίζουν το υπόγειο υδάτινο δυναμικό, η κατασκευή έργων και η λήψη μέτρων για την προστασία του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος, αλλά και του δομημένου χώρου, η προστασία και αξιοποίηση σε συνεργασία με τους οικείους φορείς των ακτών και των δασικών εκτάσεων της περιοχής, ο έλεγχος των σχετικών διατάξεων), εφόσον αυτές θίγονται από πράξεις ή παραλείψεις της διοίκησης.[\[101\]](#)

Είναι αξιοσημείωτο, ότι κατά το ελληνικό δίκαιο θεμελιώνεται έννομο συμφέρον των ΟΤΑ, ανεξάρτητα από το αν θίγονται συμφέροντα των κατοίκων τους. Βασικό κριτήριο για τη θεμελίωση του έννομου συμφέροντος των ΟΤΑ είναι το προστατευτέο περιβαλλοντικό δίκαιο να βρίσκεται εντός των διοικητικών ορίων του δήμου ή της κοινότητας που ασκεί την αίτηση ακύρωσης.[\[102\]](#) Το παραπάνω χωρικό κριτήριο αρκεί για την προσβολή οποιασδήποτε πράξης βλάπτει το περιβάλλον είτε αυτή αφορά την οικιστική ανάπτυξη,[\[103\]](#) την εγκατάσταση βιομηχανικών μονάδων και την περιβαλλοντική υποβάθμιση της περιοχής,[\[104\]](#) το πολιτιστικό περιβάλλον,[\[105\]](#) την προστασία της χλωρίδας και της πανίδας[\[106\]](#) ή τη διατήρηση της δασικής βλάστησης.[\[107\]](#) Η διεύρυνση του έννομου συμφέροντος είναι μάλιστα ακόμα μεγαλύτερη, όταν σημειώνεται περιβαλλοντική βλάβη που υπερβαίνει τα όρια του ΟΤΑ, στον οποίο εκδηλώνεται και επηρεάζει επιβλαβώς άλλους ΟΤΑ που βρίσκονται στην ευρύτερη περιοχή.[\[108\]](#)

Υπό αυτό το πρίσμα, συχνά το έννομο συμφέρον των ΟΤΑ συμπίπτει με αυτό των κατοίκων τους, εφόσον δικαιώματά τους βλάπτονται έμμεσα ή άμεσα από περιβαλλοντικές πράξεις ή παραλείψεις που οι ΟΤΑ προσβάλλουν δικαστικά. Συνεπώς, σε αρκετές περιπτώσεις οι ΟΤΑ ασκώντας αίτηση ακύρωσης για πράξεις ή παραλείψεις της διοίκησης που θίγουν περιβαλλοντικά αγαθά λειτουργούν ως «υπερασπιστές» συμφερόντων των πολιτών που κατοικούν στα όρια τους, οι οποίοι ενδεχομένως θίγονται από τις εκάστοτε προσβαλλόμενες πράξεις.

Σε ανάλογο πλαίσιο τοποθετούνται σε γενικές γραμμές, όπως προεκτέθηκε (Βλ. ανωτ. 1.4.2.), και οι «*ragens patriae*» προσφυγές των Πολιτειών, κατά το δίκαιο των ΗΠΑ, εφόσον με παράνομες πράξεις ή παραλείψεις θίγονται εκ του νόμου οιονεί κυριαρχικά συμφέροντα της εκάστοτε ομοσπονδιακής Πολιτείας, με αποτέλεσμα την πρόκληση βλάβης μεταξύ άλλων και σε προστατευόμενα έννομα αγαθά των κατοίκων αυτής. Το οιονεί κυριαρχικό συμφέρον της Πολιτείας πρέπει μεν να είναι ανεξάρτητο από το ατομικό συμφέρον των κατοίκων της, πλην όμως πρέπει να είναι συναφές προς τα συμφέροντα των πολιτών της, προκειμένου η εν λόγω προσφυγή να κριθεί ως παραδεκτή.

Το γεγονός ότι το ΑΟΔ των ΗΠΑ έκρινε ότι η ακριβής εκτίμηση της βλάβης που προκαλεί η παράλειψη της οφειλόμενης ενέργειας της αρμόδιας διοίκησης σε σχέση με το φαινόμενο των κλιματικών μεταβολών δεν θεωρείται αναγκαίο στοιχείο για τη

Θεμελίωση του παραδεκτού της προσφυγής ενισχύει την τάση διεύρυνσης έννομου συμφέροντος στις περιβαλλοντικές υποθέσεις που αφορούν σε ζημιογόνες για το περιβάλλον και τον πολίτη δραστηριότητες που μεταξύ άλλων συμβάλλουν στις κλιματικές αλλαγές. Σε χαλάρωση των προϋποθέσεων του παραδεκτού των ανωτέρω προσφυγών οδηγεί και η παραδοχή του ΑΟΔ, ότι δεν απαιτείται η λήψη του αιτούμενου μέτρου να οδηγεί σε πλήρη άρση της επίδικης βλάβης, αλλά αρκεί η εν μέρει συμβολή αυτού στον περιορισμό της επίδικης βλάβης. Μια διαφορετική αντιμετώπιση θα ήταν μάλλον άτοπη, εφόσον εκ των πραγμάτων το πολυσύνθετο φαινόμενο των κλιματικών αλλαγών δεν αντιμετωπίζεται αποτελεσματικά μόνο με λήψη μέτρων που προτείνει η νομολογία. Η αδυναμία απόλυτου εντοπισμού των ακριβών αιτίων που προκαλούν τις κλιματικές μεταβολές, αλλά και των συγκεκριμένων επιπτώσεων αυτών, δεν μπορεί σύμφωνα με την εκτεθειμένη απόφαση του ΑΟΔ να συνεπάγεται και την μη έννομη προστασία όσων πλήττονται από αυτό το φαινόμενο.

Με δεδομένη την έντονη διεύρυνση του έννομου συμφέροντος στις περιβαλλοντικές υποθέσεις στο ελληνικό δίκαιο, αλλά και το γεγονός ότι το φαινόμενο των κλιματικών μεταβολών πλήττει σοβαρά τη μεσογειακή λεκάνη και άρα και την Ελλάδα, γίνεται εύκολα αντιληπτό ότι και στο ελληνικό δίκαιο μπορεί να θεμελιωθεί έννομο συμφέρον φυσικών ή νομικών προσώπων για την άσκηση αίτησης ακύρωσης με αίτημα -κατά κανόνα- την ακύρωση παράλειψης οφειλόμενης νόμιμης ενέργειας από την πλευρά της διοίκησης που θα συνέβαλε στον περιορισμό ή έστω στην εν μέρει αντιμετώπιση των κλιματικών αλλαγών. Εξάλλου, είναι γνωστό, ότι το άρθρο 24 παρ. 1 Συντ., όπου θεμελιώνεται η απαίτηση του συντακτικού νομοθέτη για λήψη προληπτικών και κατασταλτικών μέτρων προστασίας του περιβάλλοντος, οδήγησε τη νομολογία σε μια τολμηρή μεν, πλην όμως δογματικά αμφίβολη διεύρυνση της έννοιας της παράλειψης οφειλόμενης νόμιμης ενέργειας,^[109] που -κατά τη γνώμη μου- χρήζει περαιτέρω επιστημονικής διερεύνησης και εξειδίκευσης.

3.2. Παράλειψη οφειλόμενης νόμιμης ενέργειας και κλιματικές μεταβολές

Με αφετηρία το γεγονός ότι βάσει του άρθρου 24 παρ.1 Συντ. θεμελιώνεται πλήρης και αποτελεσματική προστασία του ατομικού δικαιώματος σε ένα υγιές περιβάλλον, η νομολογία οδηγήθηκε στη διαπίστωση ότι, αφενός η ανωτέρω συνταγματική υποχρέωση της διοίκησης για αποτελεσματική προστασία του περιβάλλοντος επιβάλλει αναπόφευκτα και την παροχή πλήρους και αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας του πολίτη και στις περιβαλλοντικές υποθέσεις που εκ των πραγμάτων σε αρκετές περιπτώσεις αφορούν εκτός από το ατομικό και το δημόσιο συμφέρον, όταν το ατομικό συμφέρον για την προστασία του περιβάλλοντος συμπίπτει με το αντίστοιχο δημόσιο συμφέρον. Επομένως, η παράλειψη της αρμόδιας διοίκησης ως προς τη λήψη μέτρων, που ο νόμος (είτε πρόκειται για το Σύνταγμα είτε για ειδικό νόμο) υπαγορεύει για την προστασία του περιβάλλοντος, συνιστά παράλειψη οφειλόμενης νόμιμης ενέργειας, υποκείμενης σε αίτηση ακύρωσης στο ΣτΕ κατά διασταλτική ερμηνεία του άρθρου 45 παρ. 4 ΠΔ 18/89.[\[110\]](#) Σε διαφορετική περίπτωση άλλωστε η ανωτέρω συνταγματική επιταγή θα μετέπιπτε σε απλή θεωρητική διακήρυξη αρχής και το φυσικό περιβάλλον θα παρέμενε δικαστικά απροστάτευτο. Αυτό όμως θα ερχόταν σε προφανή αντίθεση με την πραγματική βούληση του συντακτικού νομοθέτη.[\[111\]](#)

Υπό αυτό το πρίσμα, παράλειψη οφειλόμενης ενέργειας σε περιβαλλοντικές υποθέσεις, υποκείμενη σε αίτηση ακύρωσης, στοιχειοθετείται από τη νομολογία εκτός των άλλων και σε περιπτώσεις όπου έχει υποβληθεί αίτηση για τη λήψη ειδικών μέτρων προς αντιμετώπιση περιβαλλοντικών βλαβών και έχει παρέλθει τρίμηνο από την υποβολή της, ακόμα και αν από καμία διάταξη δεν προκύπτει σχετική υποχρέωση της αρμόδιας διοίκησης. Τούτο ισχύει, επειδή θεωρείται ότι μια τέτοια υποχρέωση πηγάζει ευθέως από την επιταγή του άρθρου 24 παρ. 1 Συντ., καθώς η επί τρίμηνο σιωπηρή άρνηση της διοίκησης να λάβει σχετικά μέτρα, συνιστά κατά την κρατούσα άποψη παράλειψη οφειλόμενης νόμιμης ενέργειας.[\[112\]](#)

Ακόμη όμως και χωρίς την υποβολή αίτησης ακύρωσης, είναι δυνατόν να θεμελιωθεί παράλειψη οφειλόμενης ενέργειας. Έχει διατυπωθεί μάλιστα η άποψη, ότι, όταν με διοικητική πράξη (π.χ. με την έκδοση προεδρικού διατάγματος) προβλέπεται η σύνταξη κανονισμού λειτουργίας ενός θαλάσσιου πάρκου ή διαχείρισης ενός βιοτόπου, η διοίκηση έχει υποχρέωση να συντάξει τον κανονισμό αυτό εντός ευλόγου χρόνου, ο οποίος δεν πρέπει να υπερβαίνει το εξάμηνο από την έκδοση της διοικητικής πράξης. Επομένως, η αδράνεια της διοίκησης να εκδώσει τον κανονισμό

εντός αυτού του χρονικού ορίου συνιστά, κατά μία άποψη, παράλειψη οφειλόμενης νόμιμης ενέργειας, η οποία μπορεί να προσβληθεί με την άσκηση αίτησης ακύρωσης.[\[113\]](#)

Το ίδιο επομένως θα μπορούσε να ισχύει και σε ανάλογες περιπτώσεις με τις προεκτεθείσες, που αφορούν σε παραλείψεις διοικητικών πράξεων με στόχο την αντιμετώπιση των κλιματικών αλλαγών (π.χ. λήψη μέτρων για τη μείωση των εκπομπών ρύπων αερίων του θερμοκηπίου). Υπό το πρίσμα του άρθρου 24 παρ.1 Συντ. σημειώνεται ακόμα, ότι κάθε ενέργεια ή παράλειψη της διοίκησης (είτε αφορά σε νομοθετική, διοικητική ή τεχνική παρέμβαση του κράτους είτε και σε δημόσια πολιτική) που δεν ενσωματώνει τα προσηκόντα κριτήρια της προστασίας του φυσικού περιβάλλοντος, συμπεριλαμβανομένης και της προστασίας του κλίματος, πρέπει να θεωρείται αντισυνταγματική.[\[114\]](#) Για παράδειγμα, η ολιγωρία της διοίκησης να λαμβάνει σε πολλές περιπτώσεις τα απαραίτητα μέτρα για τη μείωση των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου και εν γένει για την άσκηση αποτελεσματικής πολιτικής κλιματικής προστασίας[\[115\]](#) αντίκειται στο άρθρο 24 παρ. 1 Συντ., διότι με αυτό τον τρόπο προσβάλλεται η αρχή πρόληψης βλάβης και αποτελεσματικής προστασίας του περιβάλλοντος.[\[116\]](#)

Καθώς είναι πλέον επιστημονικά τεκμηριωμένο ότι οι κλιματικές μεταβολές επιδρούν ιδιαίτερα στην ποσότητα, την ποιότητα και κατ' επέκταση στην αξιοποίηση των υδάτινων πόρων, αλλά και στην ανάπτυξη της βιοποικιλότητας μιας περιοχής, θα πρέπει και η επιστήμη του δικαίου να προσαρμόζεται κατάλληλα σε αυτές τις παρατηρήσεις και τα δεδομένα.[\[117\]](#) Υπό αυτό το πρίσμα συνιστάται ενδεικτικά, ότι ακόμα και στο πλαίσιο εκτίμησης περιβαλλοντικών επιπτώσεων ενός έργου, θα πρέπει να διερευνάται πλέον ενδελεχώς, μεταξύ άλλων, κατά πόσο η κατασκευή και λειτουργία εγκαταστάσεων που ενδέχεται βάσιμα να επιφέρουν σοβαρές συνέπειες στο περιβάλλον, είναι δυνατό με βάση τα σύγχρονα επιστημονικά δεδομένα να επιδράσουν αρνητικά στο μικροκλίμα, αλλά και το μακροκλίμα μιας περιοχής, δεδομένης και της παγκόσμιας διάστασης του φαινομένου των κλιματικών αλλαγών. Η ανεπαρκής εκτίμηση των ανωτέρω παραγόντων και επιπτώσεων κατά τη διαδικασία εκτίμησης των περιβαλλοντικών επιπτώσεων αντίκειται στο γράμμα και το πνεύμα του άρθρου 24 παρ. 1 Συντ., διότι καθίσταται σαφές ότι στο άρθρο αυτό θεμελιώνεται και την προστασία του ατόμου από τις κλιματικές μεταβολές και τις επιπτώσεις τους.

3.3. Ανάγκη για νέες νομοθετικές ρυθμίσεις

Με βάση το προεκτεθέν πλαίσιο εκφράζεται η ανησυχία ότι υπό το παρόν καθεστώς στο ελληνικό δίκαιο, σχεδόν κάθε νομικό ή φυσικό πρόσωπο θα μπορούσε να θεμελιώσει έννομο συμφέρον και να νομιμοποιήσει την προσφυγή του ενώπιον των ελληνικών δικαστηρίων, αιτούμενο απλώς τη λήψη μέτρων που θα συντελούσαν στον περιορισμό του φαινομένου των κλιματικών αλλαγών. Σε αυτό συνηγορεί και η σύγχρονη κρατούσα άποψη της επιστήμης, ότι το φαινόμενο των κλιματικών μεταβολών επηρεάζει ή δύναται να επηρεάσει όλους τους κατοίκους του πλανήτη.[\[118\]](#)

Το έννομο αγαθό του κλίματος και κατ' επέκταση η προστασία του, με βάση τα σύγχρονα δεδομένα, υπερβαίνει τα στενά όρια μιας χώρας ή περιοχής, καθώς πρόκειται για ένα έννομο αγαθό, η προσβολή του οποίου -ακόμα και αν είναι τοπική- δύναται σε μικρότερη ή μεγαλύτερη έκταση να έχει ευρύτερο αντίκτυπο στη διατήρηση του γήινου οικοσυστήματος. Επομένως, δεν θα ήταν εν γένει συνετό η έννομη προστασία του κλίματος να απομονώνεται σε εθνικά μόνο όρια.[\[119\]](#)

Σε αυτό το πλαίσιο, ένας εξαιρετικά διευρυμένος κύκλος προσώπων - ακόμα και σε σχέση με το ισχύον καθεστώς στο ελληνικό δίκαιο- θα νομιμοποιούνταν να ασκήσει αίτηση ακύρωσης με αίτημα την εξαφάνιση εκδοθείσας παράνομης διοικητικής πράξης ή την έκδοση της εκάστοτε οφειλόμενης νόμιμης ενέργειας, που αποσκοπεί στην αντιμετώπιση των κλιματικών αλλαγών. Ομοίως, και στο ιδιωτικό δίκαιο θα ενισχυόταν περαιτέρω η διεύρυνση του κύκλου των εχόντων έννομο συμφέρον εναγόντων. Και τούτο διότι, μεταξύ άλλων ο εκάστοτε ενάγων ιδιώτης θα μπορούσε να θεμελιώσει έννομο συμφέρον σε περιβαλλοντικές υποθέσεις επικαλούμενος ενδεχόμενες βλάβες που θα προέρχονταν από ενέργειες ή παραλείψεις π.χ. φορέων εγκαταστάσεων που παράγουν ή συμβάλλουν εν μέρει στην παραγωγή εκπομπών αερίων ρύπων του θερμοκηπίου που ευθύνονται για το φαινόμενο των κλιματικών μεταβολών και τις συνδεόμενες με αυτό επιπτώσεις.[\[120\]](#)

Παράλληλα, η αναγνώριση στοιχειοθέτησης αιτιώδους συνάφειας ανάμεσα σε ανθρωπογενείς δραστηριότητες που συνδέονται με την έκλυση εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου, και των βλαβών που αυτές συνεπάγονται για το περιβάλλον και τον άνθρωπο λόγω και του ότι συμβάλλουν στο φαινόμενο των κλιματικών μεταβολών, ενδέχεται μεσοπρόθεσμα να οδηγήσει και σε άμβλυνση των αποδεικτικών δυσχερειών θεμελίωσης αιτιώδους συνάφειας ανάμεσα στην παράνομη συμπεριφορά και το ζημιογόνο αποτέλεσμα σε περιβαλλοντικές υποθέσεις που σχετίζονται με την έκλυση εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου.[\[121\]](#) Αυτό θα συνεπαγόταν τη χαλάρωση των προϋποθέσεων θεμελίωσης του αντίστοιχου αιτιώδους συνδέσμου και θα οδηγούσε ενδεχομένως σε αύξηση των αιτημάτων αποζημίωσης που θα γίνονταν δεκτά από το εκάστοτε δικαστήριο. Ομοίως, με δεδομένη την πολυπλοκότητα των κλιματικών μεταβολών και τις δυσχέρειες ακριβούς προσδιορισμού της έκτασης αποτίμησης των επιπτώσεων και των αιτιών τους, διαφαίνονται και μεταβολές στα όρια της περιβαλλοντικής ευθύνης που αναμένεται να διευρυνθούν, αν κρίνει κανείς και από το πνεύμα της Οδηγίας 2004/35 ΕΚ «περί περιβαλλοντικής ευθύνης ως προς την πρόληψη και αποκατάσταση της περιβαλλοντικής ζημίας».[\[122\]](#)

Σε αυτό το πλαίσιο, ελλοχεύει ο κίνδυνος εισαγωγής ενός είδους λαϊκής αγωγής (*actio popularis*), με βασικό αντικείμενο την άρση παράνομων πράξεων ή παραλείψεων που συντελούν στο φαινόμενο των κλιματικών μεταβολών. Αυτό όμως θα ήταν αντίθετο με τη βούληση του εθνικού νομοθέτη που αποκλείει την εισαγωγή λαϊκής αγωγής στο ελληνικό δίκαιο.[\[123\]](#) Εκτός των άλλων η εισαγωγή μιας τέτοιας αγωγής θα συνεπαγόταν και την υπερφόρτωση των δικαστηρίων με πληθώρα αντίστοιχων αιτήσεων ακύρωσης ή αγωγών.

Για τον παραπάνω λόγο και εν γένει για λόγους ασφάλειας δικαίου απαιτείται η θέσπιση με νόμο συγκεκριμένων προϋποθέσεων που θα προσδιορίζουν το έννομο συμφέρον των αιτούντων στην περιβαλλοντική δίκη, λαμβάνοντας υπόψη όλες τις σύγχρονες επιστημονικές εξελίξεις σε αυτόν τον τομέα.[\[124\]](#) Ένα τέτοιο νομικό εγχείρημα θα πρέπει να λαμβάνει σοβαρά υπόψη του και τα νέα δεδομένα σε σχέση με την προστασία του έννομου αγαθού του κλίματος, η έννομη προστασία του οποίου, όπως εξηγήθηκε, (οφείλει να) διαθέτει ιδιαίτερα χαρακτηριστικά.

Παράλληλα, η θεμελίωση της παραδοχής ότι συγκεκριμένες ανθρωπογενείς δραστηριότητες συμβάλλουν στις κλιματικές αλλαγές βλάπτοντας έννομα

συμφέροντα φυσικών ή νομικών προσώπων επιβάλλει την ανάγκη να τεθούν συγκεκριμένοι και ενδεχομένως αυστηρότεροι όροι και προδιαγραφές σε περιβαλλοντικά νομοθετήματα και σχετικές διοικητικές πράξεις που σχετίζονται με τις εν λόγω δραστηριότητες,^[125] π.χ. πράξεις που αφορούν στον πολεοδομικό σχεδιασμό, περιβαλλοντικοί κανονισμοί, έγκριση και έκδοση περιβαλλοντικών όρων και εν γένει η διαδικασία εκτίμησης περιβαλλοντικών επιπτώσεων,^[126] καθώς και αυστηρότερα κριτήρια ως προς τη χρήση τεχνολογιών^[127] σε έργα και εγκαταστάσεις που συντελούν -έστω και περιορισμένα- στο φαινόμενο των κλιματικών αλλαγών. Οι επιπτώσεις του φαινομένου των κλιματικών αλλαγών, που είναι δυνατό να προβλεφθούν και εντοπιστούν επιστημονικά, οφείλουν επομένως να συνυπολογίζονται σοβαρά σε όλες τις σχετικές διοικητικές διαδικασίες, έτσι ώστε να προλαμβάνονται κατά το δυνατό μέσα στο πλαίσιο της αρχής της αναλογικότητας οι δυσμενείς συνέπειες που αυτές ενδέχεται να επιφέρουν.

Αξίζει να σημειωθεί ότι παρά το γεγονός ότι στο άρθρο 3 της Οδηγίας 85/337/ΕΚ^[128] αναφέρεται ρητά ότι η εκτίμηση των επιπτώσεων στο περιβάλλον εντοπίζει, περιγράφει και αξιολογεί κατάλληλα, σε συνάρτηση με κάθε ειδική περίπτωση τις άμεσες και έμμεσες επιπτώσεις ενός σχεδίου πάνω σε παράγοντες στους οποίους μεταξύ άλλων συμπεριλαμβάνεται και το κλίμα. Οι ελληνικοί νόμοι 1650/1986, 3010/2002, αλλά και σχετικές υπουργικές αποφάσεις, που την ενσωματώνουν στο ελληνικό δίκαιο, δεν κάνουν αντίστοιχη αναφορά σε αξιολόγηση περιβαλλοντικών επιπτώσεων που επιφέρουν ορισμένα σχέδια στο κλίμα.

Λαμβάνοντας υπόψη την πολυπλοκότητα και παγκοσμιότητα των παραγόντων που προκαλούν το φαινόμενο των κλιματικών αλλαγών, αλλά και την ένταση των επιδράσεων τους, που πλέον είναι σε σχετικά ικανοποιητικό βαθμό οικονομικά και οικολογικά μετρήσιμες και προσδιορίσιμες, θα πρέπει επομένως να συνεκτιμώνται και συνυπολογίζονται αναλόγως οι επιπτώσεις κάθε δραστηριότητας της διοίκησης που αποδεδειγμένα συμβάλλουν στο φαινόμενο των κλιματικών μεταβολών, όχι μόνο κατά την έκδοση νομοθετημάτων ή διοικητικών πράξεων, αλλά και κατά την άσκηση της συνολικής πολιτικής.

Σε αυτή τη βάση ο διεθνής, κοινοτικός και εθνικός νομοθέτης κρίνεται σκόπιμο να προβεί στις αναγκαίες νομοθετικές ρυθμίσεις, ώστε να οικοδομηθεί ένα σύγχρονο νομικό και κατ' επέκταση πολιτικό οπλοστάσιο που θα συμβάλλει σε μια

αποτελεσματικότερη αντιμετώπιση του παγκόσμιου φαινομένου των κλιματικών μεταβολών και των επιπτώσεων που αυτό συνεπάγεται.

V. Αντί επιλόγου

Με αφετηρία επιστημονικά πορίσματα σχετικά με το παγκόσμιο φαινόμενο των κλιματικών μεταβολών και τη συμβολή που έχουν σε αυτό συγκεκριμένες ανθρωπογενείς δραστηριότητες ο νομοθέτης, εφαρμοστής και κοινωνός του δικαίου οφείλει να λάβει υπόψη του, το σύνολο των διεπιστημονικών εξελίξεων σε σχέση με τα καίρια περιβαλλοντικά ζητήματα, όπως κατεξοχήν αποτελεί το φαινόμενο των κλιματικών αλλαγών, και να δράσει αναλόγως προς την κατεύθυνση λήψης πρόσφορων μέτρων που θα μεριμνούν ουσιαστικά για την κλιματική προστασία, ώστε να αποφεύγονται στο μέτρο του πρακτικά εφικτού και δυνατού περαιτέρω δυσμενείς επιπτώσεις που έχουν αντίκτυπο στις παρούσες και μέλλουσες γενιές. Οι σύγχρονες εξελίξεις που συμβαίνουν στη νομολογία των ΗΠΑ με αιχμή την ανωτέρω σχολιαζόμενη απόφαση που έχει σαν αφορμή το φαινόμενο των κλιματικών μεταβολών, αποτελούν έκφανση επικείμενων εξελίξεων στον τομέα της έννομης προστασίας του περιβάλλοντος που ενδεχομένως δεν θα αφήσουν ανεπηρέαστο το δίκαιο περιβάλλοντος πρωτίστως των αναπτυγμένων χωρών (μεταξύ των οποίων και της Ελλάδας),. [\[129\]](#)

Ανεξάρτητα όμως από αυτό, οφείλει ο Έλληνας νομοθέτης, εφαρμοστής και κοινωνός του δικαίου να τελεί σε διαρκή εγρήγορση σε σχέση με τις υφιστάμενες και επικείμενες εξελίξεις στον τομέα της κλιματικής προστασίας, για τον επιπρόσθετο λόγο ότι και τα χρονικά, αλλά και τα υλικά περιθώρια λήψης μέτρων για τον περιορισμό του φαινομένου των κλιματικών μεταβολών είναι κατά την κρατούσα γνώμη περιορισμένα, χωρίς αυτό να συνεπάγεται ότι η αντιμετώπιση του είναι απόλυτα ανέφικτη. [\[130\]](#) Με δεδομένη την παγκόσμια διάσταση του εν λόγω φαινομένου και των επιπτώσεων του, αποτελεί ζήτημα στρατηγικής σημασίας σε νομοθετικό, διπλωματικό, οικονομικό και πολιτικό επίπεδο για την Ελλάδα να βρεθεί στην πρωτοπορία των χωρών που θα αντιδράσουν αποφασιστικά απέναντι σε αυτό το

πρόβλημα, έτσι ώστε να μη σύρεται απροετοίμαστη προσπαθώντας να παρακολουθήσει ασθμαίνοντας τις πολυεπίπεδες διεθνείς εξελίξεις που διαφαίνονται ραγδαίες σε μεσοπρόθεσμο ορίζοντα και αναμένεται να επηρεάσουν καθοριστικά και τη διεθνή πολιτικοοικονομική σκηνή. Οφείλουν έτσι οι εκάστοτε φορείς της πολιτείας, της κοινωνίας, της οικονομίας και του δικαίου να σταθούν στο ύψος των περιστάσεων για την αντιμετώπιση αυτού του φαινομένου. Αυτό το πνεύμα επιχειρεί στοιχειωδώς τουλάχιστον να προσεγγίσει και η σχολιαζόμενη δικαστική απόφαση σε δικαϊκό επίπεδο.

Η πρόσφατη ίδρυση του πρώτου αυτόνομου Υπουργείου Περιβάλλοντος, Ενέργειας και Κλιματικής Αλλαγής στη σύγχρονη ιστορία της Ελλάδας είναι επιδοκιμαστέα και ίσως φανερώνει τη βούληση της νέας Κυβέρνησης να αντιδράσει δυναμικά στις νέες προκλήσεις στον συγκεκριμένο τομέα. Απαιτείται όμως επίπονη και συνεχής προσπάθεια από όλους τους υπεύθυνους φορείς, ώστε η διοίκηση και ο πολίτης να κατορθώσει να υπερβεί χρόνιες ασυνεπείς νοοτροπίες και αγκυλώσεις, που αποτέλεσαν και ίσως ακόμα αποτελούν τροχοπέδη στην ουσιαστική άσκηση περιβαλλοντικής πολιτικής.

[1] Πρβλ. *K. Ware*: Οικολογική κρίση και ελπίδα, (Μτφρ. από τα αγγλικά Π. Τσαλίκη), 2008, σ. 34 επ., *Πατρ. Βαρθολομαίος*: Σεπτόν Πατριαρχικόν Μήνυμα επί τῇ ἡμέρᾳ προσευχῆς ὑπέρ τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος (01/09/2008), <https://www.ec-patr.org/docdisplay.php?lang=gr&id=970&tla=gr>, *G. Hager*: Von der seelischen Grunden der Umweltzerstörung und der Notwendigkeit eines reflexiven Umweltrechts, *UTR* 2001, τ. 58, σ. 7 επ., *V. Hosle*: Philosophie der ökologischen Krise, 1994, München, σ. 43 επ., *I. Zizioulas*: Preserving God' s creation. Three lectures on Theology and ecology, *King's Theological Review*, Spring 1989, σ. 1 επ., Autumn 1989, σ. 41 επ., Spring 1990, σ. 1 επ., *M. Ferst*: Die ökologische Matrix und der seelisch-kulturelle Wandel, στο έργο: *H. Markl*, (επιμ.), *Erich Fromm als Vordenker, «Haben oder Sein» im Zeitalter der ökologischen Krise*, Berlin, 2002, S. 40 ff., *E. Rehbinder*: Ökologisches und juristisches Denken im Umweltschutz *Hestia* 1979, σ. 83 επ., *W. Lepenies*: Historisierung der Natur und Entmoralisierung der Wissenschaft seit dem achtzehnten Jahrhundert, στο έργο: *H. Markl*, (επιμ.), *Natur und Geschichte*, München - Wien, 1983, σ. 263 επ., *K.-M. Meyer-Abich*: Wege zum Frieden mit der Natur, 1984, München - Wien, 1984 σ. 31 επ., σ. 69 επ., *H. Friedgood*, στο έργο: *E. Weizäcker*, (επιμ.), *Humanökologie und Umweltschutz*, 1972, σ. 13 επ., *E. Fromm*: Haben oder Sein. Die

seelischen Grundlagen einer neuen Gesellschaft, Stuttgart, 1977, σ. 27 επ., *P. Wenz*: Environmental Justice, New York, 1988. Πρβλ. επίσης μεταξύ άλλων και ανάλυση των ηθικών παραγόντων του φαινομένου των κλιματικών αλλαγών: *E. Posner/C. Sunstein*: Climate Change Justice, The Georgetown Law Journal, 2008, σ. 1573 επ.

[2] Εκτιμάται ότι η θερμοκρασία στον πλανήτη Γη αυξήθηκε από το 1905 έως το 2005 κατά 0,74 βαθμούς Κελσίου κατά μέσο όρο. Σύμφωνα μάλιστα με σύγχρονα επιστημονικά πορίσματα η θερμοκρασία αναμένεται λόγω του φαινομένου της ανάδρασης να αυξηθεί γρηγορότερα από όσο αρχικά υπολογιζόταν. Πρβλ. *T. Groß*: Welche Klimaschutzpflichten ergeben sich aus Art. 20a GG?, ZUR 2009, S. 364 ff., SRU: Umweltschutz in Zeiten des Klimawandels, 2008, S. 82, *J. Mellilo*: Warm on the range, Science 283 (1999), σ. 183 επ.

[3] Πρβλ. *J. Church*: How fast are sea levels rising?, Science, vol. 294, 2001, σ. 810 επ.

[4] Πρβλ. *M. Dyurgerov/M. Meier*: Twentieth Century Climate Change: Evidence from Small Glaciers, Proceedings of the National Academy of Science of the U.S., 97 (2000), σ. 1406 επ., *J. Mitrovica, N. Gomez, P. Clark*: The Sea-Level Fingerprint of West Antarctic Collapse, Science, vol. 323, 2009, σ. 753, με περαιτέρω παραπομπές.

[5] Πρβλ. *R. Alley et al.*: A report of working group I of the IPCC, 2007 Summary for Policymakers, in: Working Group I, IPCC, Climate Change 2007: The Physical Science Basis. Summary for Policymakers. Contribution of Working Group I to the Fourth Assessment Report of IPCC, February 2007, [*S. Solomon, D. Qin, M. Manning, Z. Chen, M. Marquis, K. Averyt, M. Tignor and H. Miller* (eds.)], Cambridge, UK, New York, USA., <https://ipcc-wg1.ucar.edu/wg1/wg1-report.html>. https://ipccwg1.ucar.edu/wg1/Report/A4WG1_Print_SPM.pdf, International Center for Technology Assessment (ICTA): Petition for Rulemaking and Collateral Relief Seeking the Regulation of Greenhouse Gas Emissions from New Motor Vehicles under § 202 of the Clean Air Act 13-24 (Oct. 20, 1999 (petition to the EPA Administrator), <https://www.icta.org/doc/ghgpet2.pdf> , *T. Groß*, όπ.π., υποσημ. 2, ZUR 2009, σ. 364 επ. .

[6] Πρβλ. *M. Sugar*: Massachusetts vs. Environmental Protection Agency, Harvard Environmental Law Review 2007, σ. 533 επ., Brief for the Federal Respondent at 13, Massachusetts v. EPA, 127 S. Ct. 1438 (2007)(No. 05-1120). Πρβλ. σχετικά: *E. Posner/C. Sunstein*, όπ.π. (υποσημ.1), The Georgetown Law Journal, 2008, σ. 1567 επ.

[7] Πρβλ. Department of Energy International, Energy Outlook, 2007, www.eia.doe.gov/oiaf/ieo/index.html., *E. Posner/C. Sunstein*: όπ.π. (υποσημ.1), The Georgetown Law Journal, 2008, σ. 1577,

[8] Πρβλ. , *E. Posner/ C. Sunstein*, όπ.π. (υποσημ.1), *The Georgetown Law Journal*, 2008, σ. 1603 επ. <https://www.breathingearth.net/>. Πρβλ. επίσης σχετικά με την προβληματική ανισοκατανομής των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου σε διατοπικό και παγκόσμιο επίπεδο: *W. Machewsky: Umweltgerchtigkeit, Public Health und soziale Stadt, Frankfurt am Main, 2001* σ. 20 επ. , *M. Kloefer: Umweltgerechtigkeit, 2006, Berlin*, σ. 25 επ..

[9] Πρβλ. *E. Posner/ C. Sunstein*, όπ.π. (υποσημ.1), *The Georgetown Law Journal*, 2008, σ. 1574 επ., σ. 1602 επ., *S. Barret, Environment and Statecraft* , 2004. Σχετικά με το υπόβαθρο και προβληματική του Πρωτοκόλου του Κιото Πρβλ.: *G. Elke: Das Kyoto-Protokoll: Entstehung und Konflikte, Univ. Graz, 2003*, https://stefan.schleicher.wifo.at/down/da/DA_Gabriel.pdf .

[10] *Climate Change Science Compendium*, United Nations Environmental Programme, (UNEP), New York, 2009, σ. 9 επ., <https://www.unep.org/compendium2009/PDF/compendium2009.pdf> .

[11] *EEA Report No 4/2008: Impacts of Europe's changing climate - 2008 indicator-based assesment* https://www.eea.europa.eu/publications/eea_report_2008_4/, https://www.eea.europa.eu/publications/briefing_2008_3 , *European Commission: Adapting to climate change: The European Union must prepare for the impacts to come*, <https://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/09/519&format=HTML&aged=0&language=EN&guiLanguage=en> , *A. Καρκαγιάννης: «Ασπίδα» Ευρωπαϊκής Ένωσης στην κλιματική αλλαγή*, Καθημερινή, 01.04.09 https://news.kathimerini.gr/4dcgi/_w_articles_ell_100047_01/04/2009_309578 .

[12] <https://www.icta.org/template/index.cfm> Το συγκεκριμένο ίδρυμα αποτελεί μη κερδοσκοπική ΜΚΟ που έχει ως κύρια αποστολή την παροχή στο κοινό ολοκληρωμένων εκτιμήσεων και αναλύσεων σε σχέση με τις επιπτώσεις της τεχνολογίας στην κοινωνία.

[13] <https://www.epa.gov/> : Στην εν λόγω υπηρεσία που υπάγεται στη κυβέρνηση των ΗΠΑ, έχει ανατεθεί η αρμοδιότητα ρύθμισης και ελέγχου χημικών ουσιών ή σκευασμάτων, έτσι ώστε να προστατεύεται επαρκώς η ανθρώπινη υγεία και να επιτυγχάνεται η διατήρηση των ζωτικών για τον άνθρωπο στοιχείων του φυσικού περιβάλλοντος (αέρας, νερό, έδαφος).

[14] *Petition for rulemaking and collateral relief seeking the regulation of greenhouse emissions fro new motor vehicles under § 202 of the Clean Air Act. (20.10.1999)*, *M. Sugar*, όπ.π., υποσημ. 6, *Harvard Environmental Law Review* 2007, σ. 532 επ., *R. Longest: Massachusetts versus EPA: Parens patriae vindicated, Duke Environmental*

Law and Policy Forum, 2008, σ. 285 επ.

[15] Πρβλ. σχετικά με το περιεχόμενο του εν λόγω νομοθετήματος:
<https://www.epa.gov/air/caa/>

[16] α) § 202 a (1) CAA: «The Administrator [EPA] shall by regulation prescribe (and from time to time revise) in accordance with the provisions of this section, standards applicable to the emission of any air pollutant from any class or classes of new motor vehicles or new motor vehicle engines, which in his judgment cause, or contribute to, air pollution which may reasonably be anticipated to endanger public health or welfare. Such standards shall be applicable to such vehicles and engines for their useful life (as determined under subsection (d) of this section, relating to useful life of vehicles for purposes of certification), whether such vehicles and engines are designed as complete systems or incorporate devices to prevent or control such pollution.».

β) Πρβλ. και την § 302 (g), όπου ορίζεται η έννοια του ρυπαίνοντος τον αέρα. «The term “air pollutant” means any air pollution agent or combination of such agents, including any physical, chemical, biological, radioactive (including source material, special nuclear material, and byproduct material) substance or matter which is emitted into or otherwise enters the ambient air. Such term includes any precursors to the formation of any air pollutant, to the extent the Administrator has identified such precursor or precursors for the particular purpose for which the term “air pollutant” is used.»

[17] *United States Court of Appeals for the D.C. Circuit Decision in Massachusetts et.al. v. EPA* (CTA Global Warming Case), 415 F.3d 50 (D.C. Cir.2005), 15. July 2005.; 433 F. 3d 66 (D.C. Cir. 2005). Πρβλ. Recent cases: Administrative Law – Powers of Agencies – D.C. Circuit shields Environmental Protection Agency from making controversial determination of climate endangerment - *Massachusetts v. EPA*, 415 F.3d 50 (D.C. Cir.), reh’g en banc denied, 433 F.3d 66 (D.C. Cir. 2005). Harvard Law Review 2006, σ. 2620 επ.
https://www.harvardlawreview.org/issues/119/june06/recent_cases/massachusetts_v_EPA.pdf

[18] Supreme Court of the United States, *Massachusetts et.al. v. Environmental Protection Agency et.al.*, No 05-1120, 2nd April 2007 - *Massachusetts v. EPA*, 127 S.Ct. 1438 (2007). Πρβλ. την σχετική απόφ. στην ιστοσελίδα: <https://www.supremecourtus.gov/opinions/06pdf/05-1120.pdf> Πρβλ. επίσης συνοπτικά: <https://biotech.law.lsu.edu/cases/adlaw/mass-v-epa.htm> , *L. Greenhouse*, Justices say E.P.A. has power to Act on Harmful Gases, <https://www.nytimes.com/2007/04/03/washington/03scotus.html?ex=1333339200&en=e0d0a1497263d879&ei=5124&partner=permalink&exprod=permalink> Πρβλ. επίσης

μαγνητοσκοπημένη σχετική διάλεξη του καθηγητή D. Farber στο τμήμα Νομικής του Παν/ίου του Berkeley με τίτλο: Massachusetts vs. EPA and its aftermath σε: <https://academicearth.org/lectures/massachusetts-v-epa-and-its-aftermath> .

[19] Πρβλ. *J. Eilperin/R. J. Smith: EPA Won' t act on Emissions this year*, Wahington Post, 11.7.2008: https://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2008/07/10/AR2008071003087_pf.html

[20] Massachusetts v. EPA, 127 S.Ct. 1438 (2007), Court's Opinion, σ. 10 επ., (para III).

[21] Πρβλ. *Lujan vs. Defenders of Wildlife*, 504 (1992)U.S, σ. 555, σ. 560, *T. Merrill: Global Warming as a Public Nuisance*, Columbia Journal of Environmental Law, 2005 (30), σ. 323 επ., σ. 326, *S. Zdeb: From Georgia v. Tennessee Copper to Massachusetts v. EPA: Parens Patriae Standing for State Global Warming plaintiffs*, Georgetown Law Journal 2008 (96), σ. 1059. Πρβλ. κριτική απέναντι στις ισχύουσες προϋποθέσεις διαδίκων σε σχέση με τις περιβαλλοντικές διαφορές: *L. Tribe: Ways not to think about plastic trees: New Foundations for Environmental Law*, The Yale Law Journal 1974, σ. 1315, σ. 1330 επ., *F. Benzoni: Environmental Standing: Who determines the value of other life ?*, Duke Environmental Law & Policy Forum 2008 (18), σ. 347 επ. Οι συγγραφείς αυτοί επισημαίνουν την ανάγκη διεύρυνσης του εννόμου συμφέροντων των αιτούντων στις υποθέσεις περιβαλλοντικού δικαίου.

[22] Πρβλ. *Rumsfeld v. Forum for Academic and Institutional Rights, Inc.*, 547, U. S., σ. 47, σ. 52, *K. Watts/A. Wildermuth: Massachusetts v. EPA: Breaking New Ground on Issues Other than Global Warming*, Northwestern Univ. Law Review Colloquy 2007, Vol. 102, σ.4, με περαιτέρω παραπομπές.

[23] Πρβλ. *Lujan vs. Defenders of Wildlife*, 504 (1992) U.S, σ. 558: «*While it does not matter how many persons have been injured by the challenged action, the party bringing suit must show that the action injures him in a concrete and personal way. This requirement is not just an empty formality. It preserves the vitality of the adversarial process by assuring both that the parties before the court have an actual, as opposed to professed, stake in the outcome, and that the legal questions presented . . . will be resolved, not in the rarified atmosphere of a debating society, but in a concrete factual context conducive to a realistic appreciation of the consequences of judicial action.*»

[24] Massachusetts, v. EPA, 127 S.Ct. 1438 (2007).

[25] Massachusetts, v. EPA, 127 S.Ct. 1438 (2007), Syllabus, σ. 3, «the harms associated with climate change are serious and well recognized...».

[26] Πρβλ. Σχετικά με την ανθρωπογενή ρύπανση της ατμόσφαιρας μέσω εκπομπής αέριων ρύπων και τον τρόπο επίδρασης τους στις κλιματικές αλλαγές: J. Quaas: *Atmosphere: Smoke and Climate Change*, Science, vol. 325, 2009, σ. 153 επ., με περαιτέρω παραπομπές. Πρβλ. γενικά για το φαινόμενο των κλιματικών αλλαγών, αλλά και τον αντίλογο απέναντι στην κρατούσα απόψη: *I. Plimer: Heaven+Earth: Global warming, the missing science*, Ballan, Victoria, 2009, σ. 32 επ.

[27] *Massachusetts, v. EPA*, 127 S.Ct. 1438 (2007), Court's Opinion, σ. 22 (para. IV), «...Judged by any standard, U. S. motor-vehicle emissions make a meaningful contribution to greenhouse gas concentrations and hence, according to petitioners, to global warming.», *Massachusetts, v. EPA*, 127 S.Ct. 1438 (2007), Court's Opinion, σ. 22 (para. IV).

[28] *Massachusetts, v. EPA*, 127 S. Ct. 1438 (2007), Court's Opinion, σ. 14, (para.IV) «*When a litigant is vested with a procedural right, that litigant has standing if there is some possibility that the requested relief will prompt the injury-causing party to reconsider the decision that allegedly harmed the litigant.*». Πρβλ. επίσης: *Lujan vs. Defenders of Wildlife*, 504 (1992), U.S, σ. 572.

[29] Στη συγκεκριμένη περίπτωση, δηλαδή, το δικαίωμα της Πολιτείας της Μασαχουσέτης βάσει της § 7607 (b) (1) CAA να υποχρεώσει την EPA στη θέσπιση ορίων σε εκπομπές αερίων του θερμοκηπίου που προέρχονται από καινούρια μηχανοκίνητα οχήματα.

[30] Πρβλ. σχετικά με αυτή την τάση στο δίκαιο των ΗΠΑ: *T. Merrill*, όπ.π., υποσημ. 21, *Columbia Journal for Environmental Law*, 2005, σ. 303, με περαιτέρω παραπομπές σε θεωρία και νομολογία, *K. Watts/A. Wildermuth*, όπ. π., υποσημ. 22, *Northwestern Univ. Law Review Colloquy* 2007, Vol. 102, σ. 4.

[31] *Massachusetts, v. EPA*, 127 S. Ct. 1438 (2007), Court's Opinion, σ. 14, (para.IV) «...a litigant to whom Congress has “accorded a procedural right to protect his concrete interests, here, the right to challenge agency action unlawfully withheld, §7607(b)(1)—“can assert that right without meeting all the normal standards for redressability and immediacy...», *Lujan vs. Defenders of Wildlife*, 504 (1992), U.S, σ. 572. Πρβλ. ολόκληρη τη σχετική διάταξη σε: https://www.law.cornell.edu/uscode/html/uscode42/usc_sec_42_00007607----000-.html

—

[32] *Massachusetts, v. EPA*, 127 S.Ct. 1438 (2007), Court's Opinion, σ. 22, (para.IV), «...While it may be true that regulating motor-vehicle emissions will not by itself reverse global warming, it by no means follows that we lack jurisdiction to decide whether EPA has a duty to take steps to slow or reduce it.»

- [33] Alfred L. Snapp & Son, Inc. v. Puerto Rico ex rel. Barez, 458 (1982), U.S., σ. 602.
- [34] Πρβλ. *T. Merrill*: όπ.π., υποσημ. 21, *Columbia Journal of Environmental Law*, 2005 (30), σ. 303 επ., σ. 326, με περαιτέρω παραπομπές.
- [35] Alfred L. Snapp & Son, Inc. v. Puerto Rico ex rel. Barez, 458 (1982), U.S. σ. 592, σ. 607-608.
- [36] Πρβλ. ενδεικτ.: *Alden v. Maine*, 527 (1999) U.S. σ. 706 επ., *T. Merrill*, όπ.π., υποσημ. 21, *Columbia Journal of Environmental Law*, 2005 (30), σ. 302 επ., *K. Watts/A. Wildermuth*, όπ.π., υποσημ. 22, *Northwestern Univ. Law Review Colloquy* 2007, Vol. 102, σ. 4, με περαιτέρω παραπομπές.
- [37] Πρβλ. Alfred L. Snapp & Son, Inc. v. Puerto Rico ex rel. Barez, 458 (1982), U.S. σ. 592, σ. 607.
- [38] Πρβλ. *Alden v. Maine*, 527 (1999) U.S. σ. 706, σ. 715, In the federal system, the States «...are not relegated to the role of mere provinces or political corporations, but retain the dignity, though not the full authority, of sovereignty».
- [39] Πρβλ. *Georgia v. Tennessee Copper Co.*, 206 (1907), U.S., σ. 230, σ.237, «...In that capacity the State has an interest independent of and behind the titles of its citizens, in all the earth and air within its domain. It has the last word as to whether its mountains shall be stripped of their forests and its inhabitants shall breathe pure air.»
- [40] Πρβλ. *S. Zdeb*, όπ.π., υποσημ. 21, *Georgetown Law Journal* 2008 (96), σ. 1070 επ. Αυτού του είδους η προσφυγή έχει τις ρίζες της στο αγγλικό κοινό δίκαιο (common law) το οποίο επέτρεπε στον βασιλιά να υποστηρίζει δικαιώματα υπηκόων του, που δεν ήταν νομικά ικανοί (π.χ. παιδιά ή πρόσωπα με «νοητική στέρση») ή είχαν υποστεί μη αναγνωρισμένες από το ισχύον κοινό δίκαιο ζημίες. Με το πέρασμα του χρόνου αυτού του είδους η προσφυγή επεκτάθηκε και σε περιπτώσεις προστασίας εν γένει της υγείας και της ευημερίας των πολιτών.
- [41] Πρβλ. *A. Waller*: *State Standing in Police Misconduct Cases: Expanding the Boundaries of Parens Patriae*, *Georgia Law Review* 16 (1982), σ. 865, σ. 873, *K. Watts/A. Wildermuth*, όπ.π., υποσημ. 22, *Northwestern Univ. Law Review Colloquy* 2007, Vol. 102, σ. 4.
- [42] Πρβλ. *S. Zdeb*, όπ.π., υποσημ. 21, *Georgetown Law Journal* 2008 (96), σ. 1070 επ., *M. Sugar*, όπ.π., υποσημ. 6, *Harvard Environmental Law Review* 2007, σ. 541 επ.

[43] Πρβλ. *Georgia v. Tennessee Copper Co.*, 206 (1907), U.S., σ.237, *S. Zdeb*, όπ.π., υποσημ. 21, *Georgetown Law Journal* 2008 (96), σ. 1070 επ., *K. Watts/A. Wildermuth: Massachusetts v. EPA: Breaking New Ground on Issues Other than Global Warming*, *Northwestern Univ. Law Review Colloquy* 2007, Vol. 102, σ. 8 επ., *T. Merrill*, όπ.π., υποσημ. 21, *Columbia Journal of Environmental Law*, 2005 (30), σ. 299 επ., με περαιτέρω παραπομπές.

[44] Πρβλ. *Alfred L. Snapp & Son, Inc. v. Puerto Rico ex rel. Barez*, 458 (1982), U.S., σ. 607, *S. Zdeb*, όπ.π., υποσημ. 21, *Georgetown Law Journal* 2008 (96), σ. 1070 επ.

[45] Πρβλ. *K. Watts/A. Wildermuth*, όπ.π., υποσημ. 22, *Northwestern Univ. Law Review Colloquy* 2007, Vol. 102, σ. 9, *T. Merrill*, όπ.π., υποσημ. 21, *Columbia Journal of Environmental Law*, 2005 (30), σ. 299 επ., με περαιτέρω παραπομπές.

[46] Πρβλ. *M. Sugar*, όπ.π., υποσημ. 6, *Harvard Environmental Law Review* 2007, σ. 541, *S. Zdeb*, όπ.π., υποσημ. 21, *Georgetown Law Journal* 2008 (96), σ. 1072 επ.

[47] Πρβλ. *K. Watts/A. Wildermuth*, όπ.π., υποσημ. 22, *Northwestern Univ. Law Review Colloquy* 2007, Vol. 102, σ. 8 επ., *S. Zdeb*, όπ.π., υποσημ. 21, *Georgetown Law Journal* 2008 (96), σ. 1073 επ., *M. Sugar*, όπ.π., υποσημ. 6, *Harvard Environmental Law Review* 2007, σ. 542 επ.

[48] Πρβλ. *S. Zdeb*, όπ.π., υποσημ. 21, *Georgetown Law Journal* 2008 (96), σ. 1073 επ., *M. Sugar*, όπ.π., υποσημ. 6, *Harvard Environmental Law Review* 2007, σ. 542 επ., *K. Watts/A. Wildermuth*, όπ.π., υποσημ. 22, *Northwestern Univ. Law Review Colloquy* 2007, Vol. 102, σ. 8 επ.

[49] Πρβλ. *S. Zdeb*, όπ.π., υποσημ. 21, *Georgetown Law Journal* 2008 (96), σ. 1073 επ., *M. Sugar*, όπ.π., υποσημ. 6, *Harvard Environmental Law Review* 2007, σ. 542 επ.

[50] Πρβλ. *Alfred L. Snapp & Son, Inc. v. Puerto Rico ex rel. Barez*, 458 (1982), U.S., σ. 601 επ., *S. Zdeb*, όπ.π., υποσημ. 21, *Georgetown Law Journal* 2008 (96), σ. 1070 επ.

[51] Πρβλ. *Massachusetts v. EPA*, 127 S.Ct. 1438 (2007), *Court's Opinion*, σ. 12 επ., σ.17 επ. (para. IV), *M. Sugar*, όπ.π., υποσημ. 6, *Harvard Environmental Law Review* 2007, σ. 542 επ., *T. Merrill*, όπ.π., υποσημ. 21, *Columbia Journal for Environmental Law*, 2005, σ. 303, με περαιτέρω παραπομπές σε θεωρία και νομολογία, *K. Watts/A. Wildermuth*, όπ.π., υποσημ. 22, *Northwestern Univ. Law Review Colloquy* 2007, Vol. 102, σ. 4.

[52] *M. Sugar*, όπ.π. υποσημ. 6, *Harvard Environmental Law Review* 2007, σ. 539 επ., σ. 544.

[53] Πρβλ. *M. Sugar*, όπ.π. υποσημ. 6, *Harvard Environmental Law Review* 2007, σ. 539 επ., σ. 544. Στην ίδια κατεύθυνση επίσης: *K. Coplan: Direct Environmental Standing for Chaterre Conservation Corporations*, *Duke Environmental Law & Policy Forum*, 2001, σ. 211 επ.

[54] Πρβλ. *Lujan vs. Defenders of Wildlife*, 504 (1992), U.S, σ. 581, *M. Sugar*, όπ.π. υποσημ. 6, *Harvard Environmental Law Review* 2007, σ. 541 επ. με περαιτέρω παραπομπές, *K. Coplan*, όπ.π. υποσημ. 52, *Duke Environmental Law & Policy Forum*, 2001, σ. 211 επ., *K. Watts/A. Wildermuth*, όπ.π., υποσημ. 22, *Northwestern Univ. Law Review Colloquy* 2007, Vol. 102, σ. 6 επ. Στην περίπτωση μάλιστα προσβολής οιονεί κυριαρχικών συμφερόντων («quasi sovereign interests») μιας Πολιτείας η νομολογία των ΗΠΑ δέχεται ότι εφαρμόζονται αναλογικά οι κανόνες του ποινικού δικαίου, καθώς θεωρείται σε γενικές γραμμές ότι οι περιπτώσεις αυτές αφορούν στην προστασία του γενικότερου δημοσίου συμφέροντος κατ' αναλογίαν της προστασίας της δημόσιας τάξης στην οποία αποβλέπει το νομικό σύστημα του ποινικού δικαίου. Πρβλ. *K. Watts/A. Wildermuth*, όπ.π., υποσημ. 22, *Northwestern Univ. Law Review Colloquy* 2007, Vol. 102, σ. 4, *T. Merrill*, όπ.π., υποσημ. 21, *Columbia Journal for Environmental Law*, 2005, σ. 303, με περαιτέρω παραπομπές.

[55] Πρβλ. *Massachusetts, v. EPA*, 127 S.Ct. 1438 (2007), *Court's Opinion*, σ. 16 επ., (para. IV), «That Massachusetts does in fact own a great deal of the «territory alleged to be affected» only reinforces the conclusion that its stake in the outcome of this case is sufficiently concrete to warrant the exercise of federal judicial power.».

[56] Πρβλ. *Massachusetts, v. EPA*, 127 S.Ct. 1438 (2007), *Court's Opinion*, σ. 15 επ. (para. IV), *R. Longest*, όπ.π. υποσημ. 14, *Duke Environmental Law and Policy Forum*, 2008, σ. 285 επ. Εκτιμάται ότι προσβάλλονται οιονεί κυριαρχικά δικαιώματα της Πολιτείας της Μασαχουσέτης από την παράλειψη της ομοσπονδιακής διοίκησης να θεσπίσει όρια για τις εκπομπές ρύπων του θερμοκηπίου από νεοεισερχόμενα στην κυκλοφορία μηχανοκίνητα οχήματα. Με αυτό τον τρόπο συμβάλλει τελικά στην εξέλιξη του φαινομένου των κλιματικών αλλαγών, που σύμφωνα με επιστημονικά τεκμήρια επιφέρει στο παρόν και το μέλλον δυσμενείς επιπτώσεις στην οικονομία της Πολιτείας, ενώ παράλληλα επιδρά αρνητικά στην δημόσια ευημερία των κατοίκων της στον τομέα της οικονομίας και της υγείας.

[57] Πρβλ. *S. Zdeb*, όπ.π., υποσημ. 21, *Georgetown Law Journal* 2008 (96), σ. 1059 επ., *K. Watts/A. Wildermuth*, όπ.π., υποσημ. 22, *Northwestern Univ. Law Review Colloquy* 2007, Vol. 102, σ. 11.

[58] Πρβλ. *S. Zdeb*, όπ.π., υποσημ. 21, *Georgetown Law Journal* 2008 (96), σ. 1070 επ..

[59] Πρβλ. υποσημ. 16α.

[60] Massachusetts, v. EPA, 127 S.Ct. 1438 (2007), Court's Opinion, σ. 25, (para. VI).

[61] Σχετικά με τον εν λόγω ορισμό πρβλ. ανωτ. υποσημ. 16β.

[62] Massachusetts, v. EPA, 127 S.Ct. 1438 (2007), Court's Opinion, σ. 30, (para. VII) «...the use of the word "judgment" is not a roving license to ignore the statutory text.»

[63] Massachusetts, v. EPA, 127 S.Ct. 1438 (2007), Court's Opinion, σ. 28 επ. (para. VI). EPA has not identified any congressional action that conflicts in any way with the regulation of greenhouse gases from new motor vehicles. Even if it had, Congress could not have acted against a regulatory "backdrop" of disclaimers of regulatory authority.

[64] Massachusetts, v. EPA, 127 S.Ct. 1438 (2007), Court's Opinion, σ. 29 επ. (para. VI).

[65] Πρβλ. Massachusetts, v. EPA, 127 S. Ct. 1473 (2007), Scalia J, diss., *K. Watts/A. Wildermuth*, όπ.π., υποσημ. 22, *Northwestern Univ. Law Review Colloquy 2007*, Vol. 102, σ. 14.

[66] Massachusetts, v. EPA, 127 S.Ct. 1438 (2007), Court's Opinion, σ. 30 επ. (para. VII), «...EPA can avoid taking further action only if it determines that greenhouse gases do not contribute to climate change or if it provides some reasonable explanation as to why it cannot or will not exercise its discretion to determine whether they do.»

[67] Πρβλ. *M. Sugar*, όπ.π., υποσημ. 6, *Harvard Environmental Law Review 2007*, σ. 539 επ., 544.

[68] Massachusetts, v. EPA, 127 S.Ct. 1438 (2007), Syllabus, σ. 3.

[69] Πρβλ. *K. Watts/A. Wildermuth*, όπ.π., υποσημ. 22, *Northwestern Univ. Law Review Colloquy 2007*, Vol. 102, σ. 7 επ.

[70] Πρβλ. *M. Sugar*, όπ.π., υποσημ. 6, *Harvard Environmental Law Review 2007*, σ. 539 επ., σ. 544.

[71] Προβλέπεται από τους ειδικούς επιστήμονες ότι στην καλύτερη περίπτωση μέχρι το 2100 οι ακτές της Μασαχουσέτης θα έχουν επικαλυφθεί κατά 20 έως 70 εκατοστά από την άνοδο της στάθμης της θάλασσας λόγω κλιματικών μεταβολών *Massachusetts, v. EPA, 127 S.Ct. 1467 (2007)*, Roberts C.J., dissenting.

[72] Πρβλ. *M. Sugar*, όπ.π., υποσημ. 6, *Harvard Environmental Law Review 2007*, σ.

542 επ., *S. Zdeb*, όπ.π., υποσημ. 21, *Georgetown Law Journal* 2008 (96), σ. 1073 επ., *K. Watts/A. Wildermuth*, όπ.π., υποσημ. 22, *Northwestern Univ. Law Review Colloquy* 2007, Vol. 102, σ. 8 επ.

[73] *Friends of the Earth v. Mosbacher*, 488 F. Supp. 899 (Northern District of California).

[74] 42 U.S.C. § 4321. <https://ceq.hss.doe.gov/nepa/regs/nepa/nepaeqia.htm> .

[75] Πρβλ. Sec. 102 42 USC, § 4332.

[76] *Ctr. for Biological Diversity v. National Highway Traffic Safety Administration*, 508 F.3d. 14831 (9th Cir. 2007).

[77] Πρβλ. 49 USC. §§ 32902 (a).

[78] *Friends of the Chattahoochee und Sierra Club v. Dr. Carol Couch*, 30. 6. 2008, Superior Court of Fulton County – State of Georgia, Docekt No. 2008CV146398.

[79] CAA, §172(c)(1).

[80] Πρβλ. ενδεικτ.: *Χ. Ζερφεός*, (συνέντευξη στο περιοδ. «Καποδιαστριακό», επιμ. Δ. Αντωνίου): Κλιματικές αλλαγές: Η φύση απαντά στην αλόγιστη ανθρώπινη δράση, 15.02.2007, https://kapodistriako.uoa.gr/stories/101_th_01/index.php?m=1 .

[81] Πρβλ. ενδεικτ.: WWF: Η κλιματική αλλαγή απειλεί τα δάση της Μεσογείου, 17.4.08, https://www.wwf.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=337&Itemid=90.

[82] Πρβλ. σχετικά με τις κλιματικές αλλαγές στην Ελλάδα: *Ε. Ακύλας/Σ. Λυκούδης/Δ. Λάλας*: Κλιματική αλλαγή στον ελλαδικό χώρο, Αθήνα, 2007, IPCC, Fourth Assessment Report: Climate Change 2007, Working Group II Impacts, Adaptation and Vulnerability, 2007, Cambridge, σ. 548, σ. 556, <https://www.ipcc.ch/pdf/assessment-report/ar4/wg2/ar4-wg2-chapter12.pdf> , High economic Cost for impacts of Climate Change in Greece <https://archive.greenpeace.org/climate/database/records/zgpz0399.html>, *Σ. Δήμας*: Κλιματικές Αλλαγές και επιπτώσεις του στην Ελλάδα N+Φ, Φεβρουάριος 2008, <https://www.nomosphysics.org.gr/articles.php?artid=3282&lang=1&catid=1>, *Ε. Δικαίος*: Περιβαλλοντικό έλλειμμα στην Ελλάδα, N+Φ, Δεκέμβριος 2007, <https://www.nomosphysics.org.gr/articles.php?artid=3178&lang=1&catid=1> .

[83] Πρβλ. *Γ. Παπαδημητρίου*: Η «άβολη αλήθεια» της κλιματικής πολιτικής μας,

Μεταρρύθμιση, τ. 16, 2007, σ. 42 επ., Σ. Ψωμάς: Οι «άσχετοι» νομπελίστες, Ν+Φ, Μάιος 2008, <https://www.nomosphysis.org.gr/articles.php?artid=3365&lang=1&catpid=1>, Ε. Δικαίος, όπ.π., υποσημ. 82, Ν+Φ, Δεκέμβριος 2007, WWF, Ρυπαίνετε άφοβα... για κάποιους το κλίμα δεν αλλάζει, 11.09.2006, <https://climate.wwf.gr/index.php?option=content&task=view&id=47>, Λ. Μανιάτης: Πού είναι η ελληνική απάντηση στις κλιματικές αλλαγές; Οικολ.Επιθ., Νοέμβριος 2008, <https://www.oikologos.gr/News2008/0499.html>.

[84] Πρβλ. Ε. Κουτούπα-Ρεγκάκου: Δίκαιο του Περιβάλλοντος, 2005, σ. 184.

[85] Πρβλ. αναλυτικά σε σχέση με την ευρωπαϊκή νομοθεσία εκπομπών ρύπων μηχανοκίνητων οχημάτων και την ενσωμάτωση τους στην ελληνική έννομη τάξη: Α. Καλλία/Α. Σαμαρά: Ατμοσφαιρική Ρύπανση και Κλιματική Αλλαγή, Αθήνα-Κομοτηνή, 2007, σ. 129 επ.

[86] Πρβλ. ενδεικτικά: Θ. Βλαστός: Η καταπολέμηση της ρύπανσης του αέρα - Η ευρωπαϊκή οδηγία πλαίσιο και η άτολμη μεταφορά της στην ελληνική νομοθεσία, ΠερΔικ 2001, σ. 66 επ., Α. Καλλία-Αντωνίου: Η νομοθεσία της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την αντιμετώπιση της ατμοσφαιρικής ρύπανσης και η εφαρμογή της στην Ελλάδα, ΠερΔικ 2006, σ. 241, Ε. Δικαίος: Η υπόθεση «Dieter Janecsek» ενώπιον της γερμανικής διοικητικής δικαιοσύνης και του ΔΕΚ. Η σημασία της για την Ελλάδα, Ν+Φ Ιανουάριος 2009, <https://www.nomosphysis.org.gr/articles.php?artid=3628&lang=1&catpid=1>, με περαιτέρω παραπομπές.

[87] Πρβλ. Α. Καλλία/Α. Σαμαρά, όπ.π., υποσημ. 85, 2007, σ. 130.

[88] Πρβλ. Σχετικό Πίνακα της Eurostat: Consumption of electricity by industry, transport activities and households/services, <https://epp.eurostat.ec.europa.eu/>, Γ. Λυπιδής: Ανανεώσιμες πηγές ενέργειας. Η εναλλακτική τεχνολογία για ένα αειφόρο μέλλον, Ν+Φ, Νοέμβριος 2004, <https://www.nomosphysis.org.gr/articles.php?artid=353&lang=1&catpid=1>. Πρβλ. Εθνικό Σχέδιο Κατανομής Εκπομπών 2007, το οποίο προβλέπει αύξηση των σχετικών εκπομπών μέχρι το 2010 κατά 37,2 %. Η στάση αυτή είναι προφανώς αντίθετη με τις δεσμεύσεις της χώρας μας απέναντι στη σχετική νομοθεσία της ΕΕ και ιδίως την απόφαση αριθ. 1600/2002/ΕΚ για τη θέσπιση του 6ου κοινοτικού προγράμματος δράσης για το περιβάλλον, που αναγνωρίζει την κλιματική αλλαγή ως πεδίο προτεραιότητας για δράση και προσδιορίζει μεταξύ άλλων και τη σταδιακή μείωση των εκπομπών των αερίων θερμοκηπίου κατά την περίοδο 2008 έως 2012 σε σχέση πάντα με τα επίπεδα του 1990. Πρβλ. επίσης σχετικά: Β. Καραγεώργου/Σ. Μανωλκίδης: Αντιμετώπιση των κλιματικών αλλαγών και ανανεώσιμες πηγές

ενέργειας – Η ευρωπαϊκή και η ελληνική προοπτική, *Ενέργεια & Δίκαιο* 2006, σ. 5 επ., *Γ. Παπαδημητρίου*: Η «άβολη αλήθεια» της κλιματικής μας πολιτικής, *N+Φ*, Ιούνιος 2007, <https://www.nomosphysis.org.gr/articles.php?artid=2920&lang=1&catpid=1>, *Χ. Λιάγγου*: Πρωταθλήτρια στη χρήση πετρελαίου η Ελλάδα, *ιστοσ. της εφημ. «Καθημερινή»*, 26.10.2007, *Γ. Ελαφρός/Γ. Λιάλιος*: Ο χάρτης των οικολογικών εγκλημάτων, *Καθημερινή*, 29.07.2007, σ. 9.

[89] Πρβλ. ΠΑΚΟΕ, Ελληνικά περιβαλλοντικά φάουλ, *Οικο Νέα*, τευχ, Μαρτίου 2007, σ. 33, European Environment Agency «Technical Report, Annual European Community greenhouse gas inventory 1990-2005, and inventory report 2007», Submission to the UNFCCC Sekretariat 27.4.2007, *Eurostat*: Total greenhouse emissions, <https://epp.eurostat.ec.europa.eu/>.

[90] Πρβλ. σχετικό Πίνακα της Eurostat: Table 6.4 a): Greenhouse emissions per capita, <https://epp.eurostat.ec.europa.eu/>, *Γ. Παπαδημητρίου*, *οπ. π.*, υποσημ. 83, *Μεταρρύθμιση*, τ. 16, 2007, σ. 42 επ.

[91] Πρβλ. *Α. Καλλία/Α. Σαμαρά*, *οπ.π. υποσημ. 85*, 2007, σ. 129 επ.

[92] *European Environment Agency (EEA)*: Greenhouse gas emission trends and projections in Europe 2007, Η Έκθεση βρίσκεται στην ηλεκτρονική διεύθυνση https://reports.eea.europa.eu/eea_report_2007_5/en και το κεφάλαιο που αναφέρεται στην Ελλάδα : https://reports.eea.europa.eu/eea_report_2007_5/en/Greece.pdf .

[93] Πρβλ. *Γ. Παπαδημητρίου*: Το χάσμα μεταξύ κανόνων και εφαρμογής τους, στο έργο: *Α. Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου / Α. Μπρεδήμας / Λ. Α. Σισιλιάνος*, (επιμ.), Η προστασία του περιβάλλοντος στο δίκαιο και στην πράξη, Αθήνα 2008, σ. 271 επ., Πρβλ. σχετικές νομοθετικές πρωτοβουλίες στη Γερμανία: *G. Wustlich*: „Erneuerbare Wärme“ im Klimaschutzrecht, *ZUR* 2008, σ. 113 επ., με περαιτέρω παραπομπές. Πρβλ. προτάσεις σχετικά με πολιτική αλλαγή στον εν λόγω τομέα: *Τ. Μπιρμπίλη*: Η κλιματική αλλαγή συνεπάγεται πολιτική αλλαγή, *Μεταρρύθμιση*, τ. 20, 2008, σ. 23 επ. Πρβλ. σχετικές νομοθετικές πρωτοβουλίες

[94] Πρβλ. αναλυτικά: *Α. Τάχος*: Δίκαιο Προστασίας του Περιβάλλοντος, Αθήνα - Θεσσαλονίκη, 2006, σ. 216 επ., *Ι. Κουφάκη*, στο έργο: *Γ. Παπαδημητρίου*, (επιμ.), Το άρθρο 24 του Συντάγματος μετά την αναθεώρηση του, 2002, σ. 84 επ.

[95] Πρβλ. ενδεικτικά: ΣτΕ 1157/1991, 2281/92, Ολομ. ΣτΕ 2274/2000, Συν. 2001, σ. 72 επ., ΣτΕ 2391/1994, Ολομ. ΣτΕ 2753/1994, Ολομ. ΣτΕ 2539/1996, Ολομ. ΣτΕ 2756/1994, ΣτΕ 89/1981, ΣτΕ 2739/1987, ΣτΕ 2939, ΣτΕ 2940/2000, ΣτΕ 4207/97, ΣτΕ 4938/95, ΣτΕ 425/2001 ΕΔΔΔΔ 2002, σ. 104 επ., ΣτΕ 209/2002, ΣτΕ 1230/2002, *Γ. Σιούτη*: Το έννομο συμφέρον στην αίτηση ακύρωσης, 1998, σ. 261 επ., *Εγχειρίδιο*

περιβαλλοντικού δικαίου 2003, σ. 82 επ., Δ. Μέλισσας: Το έννομο συμφέρον και η προθεσμία στις πολεοδομικές διαφορές, 2007, σ. 33. - Για τη διεύρυνση του έννομου συμφέροντος στο αστικό δίκαιο Πρβλ. Ι. Καράκωστας: Η προστασία των περιβαλλοντικών αγαθών μέσα από τη νομολογία των πολιτικών δικαστηρίων, ΝοΒ 1993, σ. 45 επ., ο ίδιος: Περιβάλλον και Δίκαιο, 2006, σ. 372 επ., σ. 668 επ., Ε. Πούλου: Δικονομικά ζητήματα στις αστικές περιβαλλοντικές διαφορές, ΠερΔικ 2000, σ. 371 επ.

[96] Πρβλ. ΣτΕ 304/1993, ΣτΕ 2846/1993, ΣτΕ 2495/2003, ΣτΕ 944/1985, ΣτΕ 695/1986, ΣτΕ 4808/1987, ΣτΕ 150/1989, ΣτΕ 640/1990, ΣτΕ 810/77, ΣτΕ 4576/1977, Ολομ. ΣτΕ 4946/1995, ΣτΕ Ολομ. 2759/1994, ΣτΕ Ολομ. 2301/1995, Γ. Σιούτη, όπ.π. υποσημ. 95, 1998, σ. 272 επ., η ίδια, όπ.π., υποσημ. 95, 2003, σ. 88 επ.

[97] Για τη διεύρυνση του έννομου συμφέροντος στο δημόσιο δίκαιο. Πρβλ. Γ. Σιούτη, όπ.π., υποσημ. 95, 1998, σ. 261 επ., η ίδια, όπ.π., υποσημ. 95, 2003, σ. 82 επ., η ίδια, Greece στο έργο: Ebbesson, (επιμ.), Access to Justice in Environmental Matters, 2002, σ. 267 επ. - Για τη διεύρυνση του έννομου συμφέροντος στο αστικό δίκαιο. Πρβλ. Ι. Καράκωστας, ΝοΒ 1993, σ. 45 επ., ο ίδιος, Περιβάλλον και Δίκαιο, 2006, σ. 372 επ., σ. 668 επ., Ε. Πούλου, ΠερΔικ 2000, σ. 371 επ.,

[98] Πρβλ. ΣτΕ 2196/1982, ΣτΕ 312/1983, ΣτΕ 944/1985, ΣτΕ 3682/1986, ΣτΕ 1615/1988, ΣτΕ 150/90, ΣτΕ 2586/1992, ΣτΕ Ολομ. 2690/1994, ΣτΕ Ολομ. 1495/2002, ΣτΕ Ολομ. 2755/1994, ΣτΕ Ολομ. 2301/1995, ΣτΕ 1/1993, ΣτΕ Ολομ. 4938/1995, ΣτΕ 304/1993, ΣτΕ 2846/1993, ΣτΕ 2951/2006. Πρβλ. για τη διεύρυνση του έννομου συμφέροντος των ΟΤΑ: Γ. Σιούτη: όπ.π., υποσημ. 95, 1998, σ. 278 επ., η ίδια, όπ.π., υποσημ. 95, 2003, σ. 93 επ.

[99] Πρβλ. αναλυτικά για τη διεύρυνση του έννομου συμφέροντος στην περιβαλλοντική δίκη: Γ. Σιούτη, όπ.π., υποσημ. 95, 1998, σ. 261 επ. Κριτική: Π. Λαζαράτος: Ο παρεμπόδιση έλεγχος της νομιμότητας διοικητικών πράξεων από τα διοικητικά δικαστήρια σε περιβαλλοντικές διαφορές, Δ 1996 (27), σ. 91 επ., Ε. Δικαίος: Η προστασία του περιβάλλοντος στο ιδιωτικό δίκαιο, Αθήνα-Κομοτηνή, 2009, σ. 59 επ.

[100] Πρβλ. ενδεικτ. με περαιτέρω παραπομπές: Γ. Σιούτη, όπ. π., υποσημ. 94, 1998, σ. 261 επ., Δ. Αναγνώστου: Το συλλογικό έννομο συμφέρον για την άσκηση αιτήσεως ακυρώσεως και το Σύνταγμα, ΤοΣ 1988, σ. 668 επ. Κριτ. Ε. Δικαίος, όπ.π., υποσημ. 99, 2009, σ. 58 επ., Π. Λαζαράτος, όπ.π., υποσημ. 99, Δ 1996, σ. 91 επ.

[101] Πρβλ. Α. Τάχος, όπ. π., υποσημ. 93, 2006, σ. 117 επ., Κ. Ρέμελης: Περιβάλλον και τοπική αυτοδιοίκηση, Αθήνα-Κομοτηνή, 1989, σ. 61 επ., Γ. Σιούτη, όπ.π., υποσημ. 95, 1998, σ. 261 επ.

[102] Πρβλ. ενδεικτ. Ολομ. ΣτΕ 2301/1995, ΣτΕ 2690/1994.

[103] ΣτΕ Ολομ. 1071/1994.

[104] ΣτΕ 2755/1994.

[105] ΣτΕ 2182/1994.

[106] ΣτΕ Ολομ. 2301/1995.

[107] ΣτΕ 1/1993.

[108] ΣτΕ 304/1993, 2846/1993. Έγινε δεκτό το έννομο συμφέρον κοινοτήτων, οι οποίες πρόσβαλαν την πράξη χωροθέτησης και άδειας λειτουργίας ιχθυοτροφείου, το οποίο θα εγκαθίστατο σε θαλάσσια περιοχή άλλης γειτονικής κοινότητας, που είχε ασκήσει παρέμβαση υπέρ του κύρους αυτών των πράξεων. Το ΣτΕ έκρινε ότι η λειτουργία του ιχθυοτροφείου σε θαλάσσιο παραλιακό χώρο, προκαλεί επιπτώσεις στην ευρύτερη θαλάσσια και χερσαία περιοχή, καθώς εκ των πραγμάτων οι επιπτώσεις αυτές εκ των πραγμάτων δεν είναι δυνατό να περιορίζονται στα διοικητικά όρια μιας κοινότητας. *Γ. Σιούτη*, όπ.π., υποσημ. 95, 1998, σ. 278 επ.

[109] Πρβλ. *Γ. Σιούτη*, στο έργο: *Γ. Κασσιμάτης/Κ. Μαυριάς*, Ερμηνεία του Συντάγματος, άρθρο 24 Συντ., 2003, σ. 19 επ., παρ. 21 επ.

[110] Πρβλ. σχετικά με τις προϋποθέσεις θεμελίωσης και ακύρωσης οφειλόμενης νόμιμης ενέργειας: *Ε. Σπηλιωτόπουλος*: Εγχειρίδιο Διοικητικού Δικαίου, Αθήνα-Κομοτηνή, 2005, σ. 126 επ., σ. 504 επ. Πρβλ. επίσης ενδεκτικά: ΣτΕ 2050/1988, ΣτΕ 3494/1999.

[111] Πρβλ. *Γ. Σιούτη*, στο έργο: *Γ. Κασσιμάτης/Κ. Μαυριάς*, Ερμηνεία του Συντάγματος, άρθρο 24 Συντ., 2003, σ. 20, παρ. 22.

[112] Πρβλ. ενδεικτ.: ΣτΕ 4665/1996 (παράλειψη της διοίκησης να διακόψει την παράνομη λειτουργία λατομείου σε αναδασωτέα έκταση), ΣτΕ 2817/1997 (παράλειψη σύνταξης ειδικού δασολογίου μετά από σχετική αίτηση περιβαλλοντικής οργάνωσης), ΣτΕ 1439/1998 (παράλειψη της διοίκησης να ικανοποιήσει αίτημα κατοίκων για την αντιμετώπιση θορύβων και της εκπομπής αέριων ρύπων από τη λειτουργία υποσταθμού της ΔΕΗ), *Γ. Σιούτη*, στο έργο: *Γ. Κασσιμάτης/Κ. Μαυριάς*, Ερμηνεία του Συντάγματος, άρθρο 24 Συντ., 2003, σ. 20, παρ. 22, , *Ε. Δικαίος*, όπ.π., υποσημ. 86, Ν+Φ Ιανουάριος 2009.

[113] Πρβλ. ενδεικτ.: ΠΕ 185/1997, ΠΕ 68/1999. Κατά την κρατούσα άποψη όμως με

αυτόν τον τρόπο καταστατηγείται το άρθρο 45 παρ. 4 του ΠΔ 18/1989, αφού κάτι τέτοιο δεν μπορεί να συναχθεί από το περιεχόμενό του.), *Γ. Σιούτη*, στο έργο: *Γ. Κασσιμάτης/Κ. Μαυριάς*, Ερμηνεία του Συντάγματος, άρθρο 24 Συντ., 2003, σ. 20, παρ. 22.

[114] Πρβλ. ΣτΕ 2805/1997, ΣτΕ 2731/1997, *Γ. Σιούτη*, στο έργο: *Γ. Κασσιμάτης/Κ. Μαυριάς*, Ερμηνεία του Συντάγματος, άρθρο 24 Συντ., 2003, σ. 25 επ., παρ. 35.

[115] Πρβλ. *Ε. Δικαίος*, όπ.π., υποσημ. 82, Ν+Φ, Δεκέμβριος 2007, με περαιτέρω παραπομπές.

[116] *Γ. Σιούτη*, στο έργο: *Γ. Κασσιμάτης/Κ. Μαυριάς*, Ερμηνεία του Συντάγματος, άρθρο 24 Συντ., 2003, σ. 25 επ., παρ. 35.

[117] *W. Köck*: Klimawandel und Recht, ZUR 2007, σ. 393 επ., με περαιτέρω παραπομπές.

[118] Πρβλ. *E. Posner/C. Sunstein*, όπ.π. υποσημ. 1, The Georgetown Law Journal, 2008, σ. 1565 επ. με περαιτέρω παραπομπές.

[119] Πρβλ. *K. F. Gärditz*: Schwerpunktbereich – Einführung in das Klimaschutzrecht, JuS 2008, S. 324 ff., *T. Groß*, όπ. π., υποσημ. 2, ZUR 2009, S. 366 ff.

[120] Πρβλ. πρόσφατες υποθέσεις ιδιωτικού δικαίου με αίτηματα αδικοπρακτικής αποζημίωσης για την αποκατάσταση βλαβών που προήλθαν από κλιματικές μεταβολές: αντικείμενο τις κλιματικές μεταβολές στη νομολογία των ΗΠΑ, που δεν έγιναν εν τέλει δεκτά: *State of Connecticut v. American Electric Power Company (AEP)*, 1:04-CV-05669-LAP, 1:04-CV-05670-LAP, District Court for the Southern District of New York / *Ned Comer v. Murphy Oil USA*, 1:05-CV-436, LG-RHW, District Court for the Southern District of Mississippi, *People of the State of California v. General Motors Corp.*, C-06-05755 MJJ District Court for the Northern District of California, *Native Village of Kivalina v. Exxon Mobil Corporation*, CV-08-01138-SBA District Court for the Northern District of California. Πρβλ. συνοπτικά: *R. Verheyen/M. Lührs*: Klimaschutz durch Gerichte in den USA, ZUR 2009, σ. 129 επ.

[121] Πρβλ. για τις εν λόγω δυσχέρειες θεμελίωσης αιτιώδους συνάφειας στην περιβαλλοντική δίκη ενδεικτικά: *I. Καράκωστας*: Αδικοπρακτική ευθύνη και περιβαλλοντική ζημία, ΠερΔικ 2000, σ. 162 επ., *ο ίδιος*: Περιβάλλον και Δίκαιο, 2006, σ. 481 επ. με περαιτέρω παραπομπές.

[122] Πρβλ. αναλυτικά: *A. Τζιμαμπίτη*: Πρόληψη και αποκατάσταση της περιβαλλοντικής ζημίας σύμφωνα με τις πρόσφατες κοινοτικές ρυθμίσεις Ν+Φ,

Μάρτιος 2006, Γ. Κρεμλής, Η Οδηγία σχετικά με την περιβαλλοντική ευθύνη όσον αφορά την πρόληψη και αποκατάσταση περιβαλλοντικής ζημίας, ΠερΔικ 2005, σ. 384 επ., Β. Χριστιανός: Πρώτες σκέψεις για την μεταφορά στην Ελλάδα της Οδ. 2004/35 ΕΚ σχετικά με την περιβαλλοντική ευθύνη ΠερΔικ 2005, σ. 388 επ., Α. Κοντογιάννη/Μ. Σκούρτος/Α. Παπανδρέου: Προϋποθέσεις και περιορισμοί εφαρμογής οικονομικών μεθόδων για την ενσωμάτωση της Κοινοτικής Οδηγίας 2004/35/ΕΚ στην ελληνική έννομη τάξη, ΠερΔικ 2005, σ. 392 επ., Ε. Κουτούπα-Ρεγκάκου: Η οδηγία 2004/35 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου σχετικά με την περιβαλλοντική ευθύνη, Ν+Φ, Νοέμβριος 2009, <https://www.nomosphysis.org.gr/articles.php?artid=3970&lang=1&catid=1>, Ε. Δικαίος, όπ.π., υποσημ. 99, 2009, σ. 276 επ.

[123] Πρβλ. ενδεικτ. Π. Λαζαράτος, όπ.π., υποσημ. 99, Δ 1996 (27), σ. 91 επ.

[124] Πρβλ. Ε. Δικαίος: Η προστασία του περιβάλλοντος στο ιδιωτικό δίκαιο, 2009, σ. 59 επ. Προς την ίδια κατεύθυνση: Α. Παπακωνσταντίνου: Δικαστικός ακτιβισμός και Σύνταγμα. Το παράδειγμα της περιβαλλοντικής νομολογίας του Συμβουλίου της Επικρατείας, ΠερΔικ 2006, σ. 227 επ., Π.-Μ. Ευστρατίου: Ο ρόλος των δικαστών κατά τη διαμόρφωση του δημοσίου δικαίου, ακτιβισμός ή αυτοπεριορισμός; ΝοΒ 1998 (46), σ. 1212 επ.

[125] Προς αυτή την κατεύθυνση, T. Würtenberger: Der Klimawandel in den Umweltprüfungen, ZUR 2009, S. 171 ff., A. Schmidt: Klimaschutz in der Bauleitplanung nach dem BauGB 2004, NVwZ 2006, σ. 1354 επ., S. Möckel/W. Köck: Naturschutzrecht im Zeichen des Klimawandels, NuR 2009, S. 318 ff., G. Wustlich, όπ.π., υποσημ. 93, ZUR 2008, σ. 113 επ.

[126] Πρβλ. σχετικά με το υφιστάμενο έλλειμμα στη διαδικασία έγκρισης περιβαλλοντικών επιπτώσεων: Συνήγορος του Πολίτη: «Ετήσια Έκθεση 2007», Μάρτιος 2007, σ. 137 επ., Θ. Εκμετζόγλου-Newson: Η οδηγία 2001/42/ΕΚ σχετικά με την εκτίμηση περιβαλλοντικών επιπτώσεων ορισμένων σχεδίων και προγραμμάτων, ΠερΔικ 2006, σ. 73 επ., Θ. Νάντσου: Αποτίμηση της εφαρμογής της περιβαλλοντικής νομοθεσίας στην Ελλάδα, στο έργο: Γ. Παπαδημητρίου, (επιμ.), Η κοινωνία των πολιτών και η εφαρμογή του περιβαλλοντικού δικαίου, Αθήνα-Κομοτηνή 2007, σ. 37 επ., Α. Παπαπετρόπουλος: Οι γενικές αρχές του ακυρωτικού ελέγχου κατά τη διαδικασία εκτίμησης των περιβαλλοντικών επιπτώσεων, Ν+Φ, Ιούλιος 2003. <https://www.nomosphysis.org.gr/articles.php?artid=38&lang=1&catid=1>, Ε. Τολέρης: Περιβαλλοντική αδειοδότηση-Βέλτιστες πρακτικές, σε: Ημερίδα του ΥΠΕΧΩΔΕ με θέμα: Περιβαλλοντικοί έλεγχοι και Δημόσια Διοίκηση, 6.12.2006.

[127] Πρβλ. σχετικά με τις επιδράσεις εφαρμογής νέων τεχνολογιών κατά τη διαδικασία εκτίμησης περιβαλλοντικών επιπτώσεων: Γ. Μανούρης: Νέες τεχνολογίες,

εκτίμηση περιβαλλοντικών επιπτώσεων και ακύρωση διοικητικών περιβαλλοντικών πράξεων, N+Φ Δεκέμβριος 2007, <https://www.nomosphysis.org.gr/articles.php?artid=3191&lang=1&catid=1>.

[128] Οδηγία 85/337/ΕΟΚ «για την εκτίμηση των επιπτώσεων ορισμένων σχεδίων δημοσίων και ιδιωτικών έργων στο περιβάλλον». Η Οδηγία αυτή τροποποιήθηκε με την Οδηγία 97/11/ΕΚ και συμπληρώθηκε από τις Οδηγίες 2001/42/ΕΚ και 2003/35/ΕΚ. Οι Οδηγίες αυτές ενσωματώθηκαν στο ελληνικό δίκαιο κυρίως με τους νόμους 1650/1986, 3010/2002, την ΥΑ 15393/2332/2002, την ΚΥΑ 11014/703/2003 και την ΚΥΑ 37111/2021/2003. Πρβλ.. *Ε. Κουτούπα-Ρεγκάκου*, όπ.π., υποσημ. 84, 2005, σ. 89 επ..

[129] Πρβλ. λ.χ. σχετικά με τις επιδράσεις των κλιματικών αλλαγών στις διαδικασίες περιβαλλοντικού ελέγχου του γερμανικού δικαίου: *T. Würtenberger*, όπ.π., υποσημ. 122, ZUR 2009, S. 171 επ. Πρβλ. επίσης σχετικά με τη συζήτηση στην Μ. Βρετανία ώστε να συμπεριληφθούν και οι κλιματικές αλλαγές κατά τη διαδικασία μελέτης περιβαλλοντικών επιπτώσεων: UK environment Agency, Strategic Environmental Assessment and Climate Change: Guidance for Practitioners, June 2007.

[130] Πρβλ. ενδεικτικά: IPCC, 2007: Summary for Policymakers. In: Climate Change 2007: Mitigation. Contribution of Working Group III to the Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change [*B. Metz, O.R. Davidson, P.R. Bosch, R. Dave, L.A. Meyer* (eds)], Cambridge, UK, New York, USA., <https://www.ipcc.ch/pdf/assessment-report/ar4/wg3/ar4-wg3-spm.pdf>, Climate change: It' snow or never, The Independent 28.11.2005, <https://www.independent.co.uk/environment/climate-change-its-now-or-never-517278.html>